

Razlika između agresivne i povučene djece u procesu socijalizacije

---

Hodak, Ena

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:001418>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2020-10-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

ENA HODAK

**RAZLIKA IZMEĐU AGRESIVNE I POVUČENE
DJECE U PROCESU SOCIJALIZACIJE**

Završni rad

Pula, 2017.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

ENA HODAK

**RAZLIKA IZMEĐU AGRESIVNE I POVUČENE DJECE U PROCESU
SOCIJALIZACIJE**

Završni rad

JMBAG: 0302015008, izvanredni student

Studijski smjer: Predškolski odgoj

Predmet: Rani emocionalni poremećaji

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Psihologija

Znanstvena grana: Razvojna psihologija

Mentor: Đeni Zuliani, mag.psih.

Pula, 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Ena Hodak, kandidat za prvostupnika Predškolskog odgoja, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli 2017. godine

Potpis:

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Ena Hodak, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Razlika između agresivne i povučene djece koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 2017. godine

Potpis:

SADRŽAJ

1. UVOD	6
1.1 SOCIJALIZACIJA.....	6
2. AGRESIVNOST I AGRESIJA	7
2.1 RAZVOJ AGRESIVNOSTI	8
2.2 POJAVNI OBLICI AGRESIVNOG PONAŠANJA.....	9
2.3 POVEZANOST AGRESIVNOSTI I SRODNIH POJMOVA	10
2.4 RAZVOJNI TIJEK.....	11
2.4.1 Rani početak poremećaja	12
2.4.2 Kasni početak poremećaja	12
2.5 UZROCI AGRESIVNOSTI?.....	14
2.6 BIOLOŠKE ODREDNICE AGRESIJE.....	15
2.6.1 Hormoni	15
2.6.2 Temperament	16
2.6.3 Dominacija	16
2.7 PROBLEMI SOCIJALIZACIJE.....	17
2.8 TEORIJE AGRESIVNOG PONAŠANJA.....	17
2.9 VRSTE AGRESIVNOG PONAŠANJA.....	18
2.9.1 „Normalna“ i „abnormalna“ agresivnost	20
2.10 SPOLNE RAZLIKE.....	20
2.11 OKOLINA I DIJETE.....	22
2.12 OBITELJ I RODITELJSKO PONAŠANJE.....	22
2.13 UTJECAJ MEDIJA NA RAZVOJ AGRESIJE.....	24
2.14 AGRESIVNOST U DJEČJEM VRTIĆU.....	24
3. PREVENCIJA I POMOĆ	25
3.1 POMOĆ OBITELJIMA.....	25
3.2 PSIHOLOŠKA PREVENCIJA.....	25
3.2.1 Programi prevencije	26
4. SOCIJALNA POVUČENOST	26
4.1 UZROČNICI SOCIJALNE POVUČENOSTI.....	29
4.2 ZNAKOVI PREPOZNAVANJA.....	30
4.3 STIDLJIVOST.....	31
4.3.1 Niska razina interakcije	31

4.4	SAMOĆA I USAMLJENOST.....	32
4.5	POVLAČENJE U SEBE.....	33
4.6	RODITELJI POVUČENE DJECE.....	33
4.6.1	Roditeljska pomoć i pozitivni postupci.....	34
4.7	JAČANJE SAMOPOUZDANJA.....	35
5.	SOCIJALIZACIJA AGRESIVNOG I POVUČENOG DIJETETA U PREDŠKOLSKOJ DOBI.....	36
5.1	PROBLEMSKO PODRUČJE.....	36
5.2	SVRHA I CILJ ISTRAŽIVANJA.....	37
5.3	ZADATCI I HIPOTEZE.....	37
5.4	ISPITANICI.....	38
5.5	POSTUPAK.....	39
5.6	REZULTATI.....	40
5.7	RASPRAVA.....	50
6.	ZAKLJUČAK.....	54
7.	LITERATURA.....	55

1. UVOD

Danas se sve više susrećemo s problemom agresije i povučenosti kod djece. Najviše dolazi do izražaja u okruženju u kojem djeca provode vrijeme kao što su vrtić i škola. Agresivnim ponašanjem djeca mogu upravljati obiteljskim i školskim zbivanjima. Takvo ponašanje obuhvaća širok raspon specifičnih ponašanja kojima je zajedničko obilježje moguće nanošenje štete, povrede drugih osoba ili stvari. Takvu djecu još opisuju kao „djeca prema van“, pri čemu se misli na napadanje okoline, svijeta u cijelosti, što je suprotstavljeno „djetetu unutra“. Često se na igralištu, u vrtiću i školi dogodi situacija u kojoj djeca tuku drugu djecu, grizu sve oko sebe, pljuju, unose se u lice, ruše sve oko sebe, razbacuju i uništavaju stvari. Pojedinci to „olako“ shvaćaju ne pridodajući pretjeranu važnost takvu ponašanju. Neki smatraju da je to najbolje ignorirati, ali ako to ignoriramo nećemo djecu naučiti da takvo ponašanje nije u skladu s normama lijepog ponašanja. U vrtiću će odgojiteljice, posebice one „starijeg kova“, za takvu djecu reći kako su nemoguća, zločesta, kako unose nered u čitavu grupu, ali tko njih išta pita. Prva nam je pomisao da je to nekakav alarm i da nešto ne valja. Veoma je bitno obratiti pozornost na djecu koja manifestiraju gore navedena ponašanja. Svatko tko poznaje teoriju, shvatit će da je problem malo dublji od primjerice samog pljuvanja i griženja. Puno smo takvih situacija doživjeli u vrtiću prilikom rada s agresivnog djecom. Dosta im je teško pristupiti u takvim situacijama, ali s vremenom i uz puno truda i kvalitetnog načina pristupa može se puno postići što će biti prikazano u nastavku rada. Važno je ne izdvajati djecu i definirati ih tako da se oni osjećaju drugačijima od svojih ostalih vršnjaka. Pritom se misli na djecu koja su povučena, koja se teže uklapaju u društvo, koja teže dolaze u interakciju i teže se prilagođavaju. Što je povučeno dijete? Često tu frazu čujemo od odgojitelja, učitelja i roditelja. U rječniku piše „povučen, sramežljiv, rezerviran“. Nedostaje im samopouzdanja i s njima treba puno raditi. Treba ih gledati jednako kao i svu ostalu djecu samo se mora znati kako postupiti u određenim situacijama s njima i kako im pomoći tako da se ne osjećaju ugroženima i drugačijima.

1.1 SOCIJALIZACIJA

Proces socijalizacije je veoma važan za svu djecu. Kroz taj proces uče i stječu

ono što je potrebno da ostvare normalnu komunikaciju i otklone sve one probleme u svom ponašanju koji su prisutni kod agresivne i povučene djece. Do rasprava oko odnosa socijalizacija - personalizacija dolazilo je jer se strahovalo da će se odgoj izjednačiti s područstvom. No, rasprava je prekinuta zahvaljujući opće prihvaćenoj definiciji koju su Geulen i Hurrelmann postavili u prvom izdanju Priručnika za istraživanje socijalizacije (1980.), a ona kaže da se socijalizacija može shvatiti kao proces nastajanja i razvoja osobnosti u međusobnoj ovisnosti o društveno posredovanom socijalnom i materijalnom svijetu okoline. Proces socijalizacije je određen kao proces tijekom kojeg dijete postaje prihvaćen član društva kojemu pripada, osoba koja se ponaša na prihvatljiv način, poznajući jezik, potrebne vještine, dijeleći vjerovanja i stavove, a odvija se u kontekstu utjecaja različitih faktora pa i onih genetskih (Harris, 1995; prema Klarin, 2006). Prilikom boravka u vrtiću u radu s povučenom djecom važno je odabrati pravi način kako bi nam takvo dijete otvorilo „put do svojega srca“. Postupci i praćenja, a u konačnici i rezultati rada bit će prikazani dalje u radu.

2. AGRESIVNOST I AGRESIJA

Svi ljudi mogu biti agresivni, i djeca također. Problem je u agresiji koju doživljavamo kod djece. Agresivnost je ponašanje u čijoj pozadini vidimo namjeru da se drugoj osobi nanese šteta ili uništi neki objekt. Prema gledištu autorice Vlahović-Šetić (1992.) agresivnost se kao osobina stabilizira otprilike u četvrtoj godini života. O agresivnosti predškolskog djeteta moguće je govoriti onda kada je dijete sposobno shvatiti svoj postupak te kad namjerno čini zlo i raduje se počinjenoj šteti. S druge strane, autorice Grajer-Piacun (1985.) agresivno ponašanje smatraju normalnim u dobi od tri do pet godina te da predstavlja dio odrastanja (Ljubetić, 2001.).

Agresija je jedan od oblika antisocijalnog ponašanja. Agresija može biti izraz bespomoćnosti djeteta ili služiti brutalnom provođenju vlastitih interesa. U nekim slučajevima agresivnim ponašanjem djeca žele dobiti identitet ili razviti svijest o sebi. Koliko god da su uzroci agresije u pojedinačnim slučajevima raznoliki, toliko su jednoznačne posljedice. Agresivno ponašanje djece često iskazuje krizu njihova socijalnog okruženja. Iako se u određenim obiteljskim i socijalnim uvjetima (npr. sukobi između roditelja, zanemarivanje i zlostavljanje) opaža više agresivnog ponašanja djece, uzroci dječje agresije su raznoliki i ima ih mnogo (Bartol, 1995; prema Essau,

Conrad, 2009.).

Govoreći o agresiji ne misli se samo na osjećaje koji su joj u osnovi, nego se često misli na ponašanja koja doživljavamo kao agresivna. Prvobitno značenje pojma „agredi“ dolazi iz latinskog jezika i znači „prići nečemu“, u smislu napasti, izložiti se nekom izazovu. Agresija znači i započeti nešto, prionuti na nešto, oduprijeti se zaprekama (Rumpf, 2009.). Agresivnost je uobičajen i važan dio dječjeg razvoja, neovisno o tome je li riječ o uništavanju kule od kocaka u predškolaca, zadirkivanju i ismijavanju desetogodišnjaka ili o tučama između tinejdžerskih bandi. Agresivnost je za nas prvenstveno emocionalno stanje, koje, doduše, svi odmah imenujemo, ali koje svatko od nas drugačije doživljava. Promatramo tjelesne reakcije ljudi i možemo reći da se kod svakog čovjeka odvija isto. Svako uzbuđenje naših osjećaja (emocija) praćeno je povećanim lučenjem adrenalina i ako su uzroci takvi da potiču agresiju, mi to doživljavamo kao agresivni osjećaj. Neke urođene predispozicije također utječu na razvoj agresije, primjerice temperament, ali i situacijski utjecaji (kao npr. povodi, okolina ili subjektivna osjetljivost) određuju kada kod čovjeka započinje ovaj proces. Slučajno prolijevanje kave na prijatelja ili na njegov novi sag nije agresija (Vasta, Haith, Miller, 1997.).

Teškoće u vezi s definiranjem agresivnog ponašanja postoje od samog početka istraživanja tog fenomena, a prisutne su još i danas. Različiti autori u svojim definicijama stavljaju različit naglasak na pojedine aspekte agresivnosti. Dok jedni ističu uzroke agresivnog ponašanja, drugi se najviše oslanjaju na njegove učinke. Mnogi problemi vezani uz agresiju naveli su istraživače da prihvate definiciju koja agresiju opisuje kao društveno neprihvatljivo ponašanje koje ima namjeru nanošenja štete osobi ili imovini (Coie i Dodge, 1997.; prema Keresteš, 2002.).

2.1 RAZVOJ AGRESIVNOSTI

Već kod dojenčeta mogu se promatrati pokoji oblici izražavanja srdžbe koji u daljnjem razvoju mogu biti povezani s agresivnim oblicima ponašanja. Sposobnost doživljavanja emocije ljutnje te razumijevanje uzročno-posljedičnih odnosa smatraju se bitnim razvojnim preduvjetima agresivnog ponašanja. Iako je agresivno ponašanje prilično stabilno tijekom vremena, bihevioralna manifestacija agresivnosti se mijenja, a

na to utječe dob koja za sobom veže i učestalost i ozbiljnost takvog ponašanja (Keresteš, 2002.). Učestalo agresivno ponašanje počinje već u predškolskoj dobi, a najteži oblici mogu se najviše vidjeti u mladenaštvu i u ranoj odrasloj dobi kada dijete doživljava i psihičke i fizičke promjene (Petermann, Petermann, 2010.).

Oblici izražavanja srdžbe i agresivnog ponašanja ovisni o dobi mogu se podijeliti na dojenačku dob, rano djetinjstvo, predškolsku i osnovnoškolsku dob, mladenaštvo i ranu odraslu dob. Karakteristično za dojenačku dob je da dijete u drugoj polovini prve godine života, kad ne shvaća uzročno-posljedične veze, uspijeva izraziti srdžbu s točno određenim ciljem. Također već se počinju uočavati i rodne razlike: dječaci su emocionalno labilniji i s većim intenzitetom izražavaju emocije, djevojčice bolje reguliraju svoje emocije i pokazuju manje srdžbe nego dječaci. U drugoj i trećoj godini pojavljuju se izljevi bijesa i agresija protiv odraslih i vršnjaka koji karakteriziraju rano djetinjstvo. U predškolskoj i osnovnoškolskoj dobi dječaci su skloniji fizičkoj agresiji, djevojčice više naginju indirektnim oblicima agresije. U vrijeme osnovne škole kod neke djece dolazi i do okrutnosti prema drugoj djeci ili životinjama. S djetetovim odrastanjem i porastom tjelesne snage i dostupnošću oružja agresivno ponašanje postaje izraženije, sve do teških ozljeđivanja i slučajeva ubojstva. Ponekad vršnjaci provode i kolektivno nasilje, u mladenaštvu i ranoj odrasloj dobi (Loeber i Hay, 1997.; prema Petermann, Petermann, 2010.).

2.2 POJAVNI OBLICI AGRESIVNOG PONAŠANJA

Prema gledištima Vitielloa i Stoffa (1997.) pojavni oblici ponašanja se mogu razdijeliti. Različiti pojavni oblici pojavljuju se uvijek kombinirano i ne isključuju jedan drugoga. Mogu biti instrumentalno ili afektivno motivirani. Instrumentalno agresivno ponašanje ima za cilj ostvariti određeni cilj. Pri tome su mogući svi pojavni oblici. Afektivno agresivno ponašanje pojavljuje se impulzivno, nekontrolirano i neplanski. Iz tog razloga ne pokazuju se svi mogući pojavni oblici, nego najviše reaktivno, otvoreno, direktno, ne samo verbalno, nego i fizičko agresivno ponašanje.

U obliku aktivnom nasuprot pasivnom se govori o perspektivi nasilnik-žrtva. Nasilnik aktivno vrši neku agresivnu radnju kako bi ciljano nešto određeno ostvario. Žrtva je ugrožena agresivnim ponašanjem. Drugi oblik je proaktivno nasuprot reaktivnom. Kod ovih oblika agresije može se prepoznati različiti udio vlastitog

sudjelovanja. Ako se agresivnim ponašanjem inicira neki kontakt odnosno neka interakcija da bi se slijedio egoistični cilj, tada postoji veliki udio vlastitog sudjelovanja.

Kod reaktivno agresivnog ponašanja riječ je o odgovoru na stvarnu ili navodnu prijetnju odnosno napad. Zauzimanje strane podrazumijeva da se osoba iz perspektive promatrača zauzima za stranu agresora. Nečija agresivna radnja se, dakle, vrednuje kao pozitivna i odobrava se otvoreno ili prikriveno, odnosno u mašti.

Otvoreno-direktno nasuprot podmuklom-prikrivenom je oblik u kojemu je agresivno ponašanje prepoznatljivo kako za promatrača, tako i za žrtvu. Ovaj oblik često se i najviše susreće. Usmjereno je direktno protiv neke druge osobe. Podmuklo-prikriveno agresivno ponašanje često je jako teško uočljivo i teško se može dokazati jer se prikriveno izražava odnosno pokazuje, usmjereno je na žrtvu u nepovoljnoj situaciji. Primjeri za to su „širenje glasina“ ili „napad iz pozadine“ te laganje, krađa. Za takav oblik specifično je da tek kasnije shvatimo što je druga osoba naumila.

Fizičko nasuprot verbalnom je oblik kojeg karakterizira agresivno ponašanje koje nastaje u otvoreno-direktnom suočavanju sa žrtvom. Takvi napadi izražavaju se kao udaranje, boksanje ili gaženje. Psovanje ili vikanje je verbalno agresivno ponašanje i sve češće ga ljudi nesvjesno upotrebljavaju kao „normalni“ rječnik.

Pojavni oblici veoma se jasno razlikuju ne samo prema namjeri nego i prema konkretnim obilježjima ponašanja, u pravilu im se mogu pridružiti različiti faktori i razvojni tijekovi. Koji pojavni oblik agresivnog ponašanja će se pojaviti, ovisi o dobi i spolu. Tako dječaci češće biraju otvoreno-direktnu i fizičku, što znamo iz svakodnevnog života da su dječaci skloniji fizičkom nasilju, a djevojčice prije podmuklo-prikrivene i verbalne oblike agresivnog ponašanja. One ne izazivaju puno fizičkih sukoba, ali tu svoju agresivnost odašilju na verbalnoj razini (Petermann, Petermann, 2010.; Vasta, Haith, Miller, 1997.).

2.3 POVEZANOST AGRESIVNOSTI I SRODNIH POJMOVA

Uz agresivno ponašanje vežemo i pojmove antisocijalnog ponašanja, poremećaja u ponašanju, delikvencije i kriminaliteta, te eksternaliziranih psihopatoloških poremećaja. Razlika među njima nije uvijek jasno određena. Pojmovi agresivnog i nasilničkog ponašanja često se dovoljno ne razgraničuju ili se upotrebljavaju kao sinonimi. Puno puta ljudi pogrešno definiraju i povezuju pojmove, pa tako svako dijete ili osoba koje je agresivno ne mora biti povezano kriminalitetom i

slično (Keresteš, 2002.).

Neki autori kao što su Coie i Dodge (1997.) navode da bitna razliku između agresivnog i antisocijalnog ponašanja leži u namjeri. Da bi se govorilo o agresivnom ponašanju, nužno je da je osoba imala namjeru nanijeti drugome štetu, dok kod antisocijalnog ponašanja takva namjera nije nužna.

Agresivnost leži u osnovi antisocijalnog ponašanja, koje obuhvaća ponašanja poput laganja, bježanja iz škole ili od kuće, tučnjava, podmetanja požara, krađa i uništavanja tuđe imovine. Kao što i sam naziv kaže, antisocijalnim ponašanjem krše se društvena pravila i očekivanja, sve ono što nije dobro i ne smatra se dobrim ponašanjem. Dok su u ranijoj dobi najčešći oblici antisocijalnog ponašanja laganje i krađe, u kasnijoj dobi antisocijalno ponašanje poprima teži oblik, a podrazumijeva bježanje od kuće i iz škole, delikventno ponašanje, ovisnosti o psiho aktivnim supstancama, promiskuitet, vandalizam i neki oblici kriminaliteta (Petz, 1992.; prema Keresteš, 2002.).

Nejasnoću u definiranju i razgraničenju agresivnog i antisocijalnog ponašanja dodatno pojačava pojam poremećaja ponašanja. Poremećaji ponašanja dijagnostička su kategorija kojom se obuhvaćaju antisocijalna ponašanja u dječjoj i adolescentnoj dobi (Američka psihijatrijska udruga, 1996.).

2.4 RAZVOJNI TIJEK

Već u 1980-im godinama stalno se isticalo i govorilo o stabilnosti agresivnog ponašanja, a pri tome su kao razlozi te stabilnosti nastale i četiri središnje pretpostavke koje potvrđuju rezultati longitudinalnih istraživanja. Prva pretpostavka govori o tome da ako je kod djeteta predškolske dobi prisutno agresivno ponašanje, porastom njegove dobi povećava se vjerojatnost da će to dijete vršiti agresiju nad drugom djecom. Druga pretpostavka ističe da ako se neki oblik agresivnog ponašanja pojavljuje u više socijalnih okruženja kao na primjer u školi ili roditeljskoj kući, ponašanje djeteta će biti znatno stabilnije od onoga kod kojega se pojavljuje u samo jednom socijalnom okruženju. Treća pretpostavka ističe da ako dijete već od rane dobi pokazuje različite oblike agresivnog ponašanja velika je vjerojatnost da se oni i dalje nastave, a tada postoji opasnost od delikventnog ponašanja koje najviše dolazi do izražaja u pubertetu i adolescenciji. Četvrta pretpostavka ističe tvrdnju da ako se dijete

u usporedbi s ostalom djecom počne ranije delikventno i agresivno ponašati postoji vjerojatnost da će se u odrasloj dobi pojaviti oblik trajnog kriminalnog ponašanja. (Petermann, Petermann, 2010.).

2.4.1 Rani početak poremećaja

Nepovoljne obrasce ponašanja ova djeca stječu najviše tijekom predškolske dobi u obiteljskom okruženju. U početku se kod djece primjećuje zlobno i prkosno ponašanje, a to su simptomi koji upućuju na poremećaj prkošenjem i suprotstavljanjem. Upisom djeteta u školu pokazuju se nedostaci u njegovu ponašanju, što dovodi do problema u odnosu s učiteljima i ostalim učenicima. Takav tijek rezultira nedovoljnoj školskoj i socijalnoj prilagodbi i stabilnom agresivnom ponašanju. Takva djeca uvijek iznova pokazuju nove, sve raznovrsnije i kompliciranije oblike agresivnih radnji i mnogi od njih u doba mladenaštva počine i neko kazneno djelo (Petermann, Petermann, 2010.).

2.4.2 Kasni početak poremećaja

Djeca koja pokazuju agresivno ponašanje tek u kasnom djetinjstvu ili ranom mladenaštvu tijekom svog razvoja pod utjecajem su svojih vršnjaka, dok im obiteljsko okruženje u ovoj fazi ima podređenu ulogu. U pravilu su nešto bolje prilagođeni nego djeca s ranim problemima ponašanja i pokazuju neke osnovne socijalne i školske vještine. Poremećaj ophođenja najčešće se sastoji od nenasilnih događanja kao što su na primjer krađa, prijevara ili zlouporaba droga. Djeca s ranim početkom poremećaja pokazuju teže probleme. Stručnjaci jednoglasno pretpostavljaju da se ovaj oblik pokazuje već u ranoj, nepovoljnoj interakciji između djeteta i roditelja i od toga se počinje slijediti daljnji tijek problema.

Patterson i Bank (1989.) predstavili su jednu opsežnu teoriju o nastanku i tijeku poremećaja ophođenja.

Postavili su razvojni model od 4 stupnja:

1. stupanj: poremećaj obiteljske interakcije,
2. stupanj: reakcija socijalne okoline na problematično ponašanje djeteta,
3. stupanj: reakcija djeteta na obiteljsku i školsku situaciju,
4. stupanj: kažnjivo se ponašanje društveno stacionira (Petermann, Petermann, 2010.).

Na svakom pojedinom stupnju ovog procesa moguće su preventivne i terapijske mjere koje utječu pozitivno na poremećaj ponašanja i mogu otkloniti postojeće nedostatke u socijalnom ponašanju. Znamo da je uvijek potrebno što prije krenuti, tako da što se ranije otkrije problem, i ako se na vrijeme počne raditi na problemu to su bolji izgledi za sprečavanje agresivnih i delinkventnih radnji.

Gotovo svaka osoba tijekom svog života može manifestirati poremećaj u ponašanju u određenoj situaciji ili kontekstu. Ali nećemo svako takvo ponašanje smatrati malignim, niti tretirati kao poremećeno. Valja imati na umu što je zaista poremećaj u ponašanju.

U klasifikaciji DSM - VI (1996.) stoji da je poremećaj ponašanja opetovani i trajni model ponašanja kojim su povrijeđena temeljna prava drugih ili važnije društvene norme ili prikladna dobi (Lebedina Manzoni, 2006.).

Također, bitno je imati na umu da postoje kriteriji koji moraju biti zadovoljeni da bismo neko ponašanje mogli tretirati kao poremećaj i podvrgnuti osobu nekom tretmanu. Kriteriji su sljedeći:

- 1) Osoba se svojim ponašanjem izdvaja iz šireg okvira uobičajenog ponašanja i takvo ponašanje nosi asocijalne i/ili antisocijalne crte.
- 2) Pretpostavljamo postojanje posebnih uzroka.
- 3) Takvo ponašanje je ugrožavajuće i opasno za daljnji razvoj osobe (Bregant, 1986.; prema Lebedina Mazoni, 2006.).

Vrlo bitna je činjenica kako većina odraslih može sama uvidjeti da nešto nije u redu i da postoji problem, dok je kod djece situacija malo drugačija, odnosno, njihove probleme uviđaju druge osobe. I to je ono što je bitno znati. Djeca najčešće ne mogu direktno verbalizirati o problemu, već se najčešće njihov problem manifestira neprilagođenim ponašanjem. Kao što sam i navela u uvodu, postoji opasnost da odrasli ignoriraju djetetovo problematično ponašanje, vjerujući kako će ga dijete odrastanjem nadvladati. Druga je krajnost da odrasli označe djetetovo ponašanje kao

„psihički problem“, a radi se o nečemu što bi s vremenom iščezlo (Lebedina Mazoni, 2006.).

2.5 UZROCI AGRESIVNOSTI

Upitamo li se o uzrocima agresivnog ponašanja ili nasilja kod pojedinca, često je važno više faktora. Uzroci agresivnog ponašanja vrlo su složeni, kao najčešći faktori spominju se obiteljske prilike, neuspjesi u školi, spolne razlike, dob, supkultura te šire društvene okolnosti. Premda je roditeljima to teško čuti stručnjaci kao najčešći uzrok agresivnog ponašanja djece vide u lošem odgojnom postupanju njihovih roditelja. Istraživanja su pokazala da agresivni roditelji imaju, u pravilu, agresivno dijete. Agresivnost se dijelom nasljeđuje, a dijelom uči. To je vrlo postojana i stabilna osobina koja se učvršćuje još u predškolskoj dobi. Postoji niz faktora za koje se može tvrditi da svakako predstavljaju potencijalna izvorišta. Nasljedni činitelji pridonose razvitku agresivnog ponašanja, npr. u oblikovanju djetetova temperamenta. Dijete koje je vrlo aktivno sklonije je razvitku agresivnosti. Obiteljska situacija je, prema mnogima, najvažniji faktor u nastanku dječjeg agresivnog ponašanja. Odnosi se ponajprije na nepovoljnu emocionalnu klimu u obiteljima, antisocijalnu ličnost majke ili oca, te bračno nezadovoljstvo roditelja. Uzroci agresivnog ponašanja tiču se i odgojnog stila roditelja, ako se roditelji ponašaju agresivno, djeca će usvojiti njihov model. Zlostavljanje u djetinjstvu na emocionalnom planu rezultira potiskivanjem straha, bola, poniženja. Situacija u društvu, posebice ratne okolnosti, mogu imati značajan utjecaj. Rat i stresni događaji mogu se shvatiti kao niz opasnosti, prijetnji, ograničenja i frustracija, povisuju opću razinu pobuđenosti pojedinca te tako povećavaju vjerojatnost agresivnog reagiranja. Velika mogućnost učenja agresivnih oblika ponašanja, praćena povećanom tolerancijom takvog ponašanja, mogući su mehanizmi kojima rat utječe na povećanje dječje agresivnosti. Školsko okruženje, također, je bitan čimbenik. Učenici strahuju od neuspjeha, od neispunjavanja očekivanja, primjerice svaka ispitna situacija pridonosi napetosti, što može generirati agresivno ponašanje. Agresivni potencijal donesen u školu uvećava se akademskim i osobnim neuspjesima, nekorektnim postupcima drugih, lošom komunikacijom, izbjegavanjem i ismijavanjem. Suvremeni stil življenja, primjerice loša prehrana, potencira rast adrenalina što pak utječe na agresivnost. Snažne posljedice ima i nekontrolirani utjecaj medija. Istraživanja

pokazuju da djeca, gledajući mnogo nasilja na TV-u, videu i računalnim igricama, često postaju agresivnija i manje suosjećajna sa žrtvama nasilja (Živković, 2006.).

Kao primjer istraživanja navest ću istraživanje A. Bandure (1961.) koji je svrstan među 25 najutjecajnijih psihologa prošlog stoljeća. U istraživanju je sudjelovalo 96 djece iste dobi. Bili su podijeljeni u pet skupina. Prva skupina je gledala nepoznatu odraslu osobu koja se ponašala agresivno prema lutki. Drugoj je prikazana ista scena odrasle osobe kako tuče lutku, ali na televiziji. Trećoj skupini je agresivno ponašanje bilo prikazano kao crtani film, a četvrtoj je bilo prikazano u obliku filmske scene. Peta skupina nije uopće imala ni jedan model agresivnoga ponašanja, to je bila tzv. kontrolna skupina. Nakon nasilnih scena sve skupine (osim pete) su u svrhu eksperimenta dovedene do frustracije tako što im je nešto bilo zabranjeno. Došlo se do spoznaje i scene koje su prikazane rezultirale zaključcima kako je agresivno ponašanje bilo najizraženije kod one djece kojima je model nasilja bio prikazan na televiziji u obliku crtanoga filma (McLeod, 2011.).

2.6 BIOLOŠKE ODREDNICE AGRESIJE

Osobna razina agresije tijekom godina gotovo se ne mijenja. Vršnjačke procjene agresivnosti u dobi od osam godina izvrstan su prediktor agresivnosti i drugih antisocijalnih ponašanja u dobi od trideset godina. Takva stabilnost već sama po sebi govori da je riječ o genetski ili biološki uvjetovanom ponašanju. To možemo objasniti hormonima, urođenim temperamentom i mehanizmima dominacije (Rowell Huesmann, 1994.).

2.6.1 Hormoni

Oni su zaslužni za regulaciju raznih fizioloških procesa poput metabolizma, rasta i razvoja, a djeluju i na raspoloženje. Hormoni koje ljudsko tijelo proizvodi odgovorni su za većinu tjelesnih i ponašajnih razlika između muškaraca i žena. Primjerice, davanjem muških hormona pokusnih životinja ženkama utvrđeno je da one počinju pokazivati znakove borbenosti i ostale oblike agresivnog ponašanja (Sware, 1983.; prema Vasta, Haith, Miller, 1997.).

Ispitivanja koja su vršena na mladićima u periodu adolescencije pokazuju da hormon testosteron ima veoma važnu ulogu u ljudskoj agresivnosti što potvrđuje primjer jedne švedske studije. Mladićima od petnaest i sedamnaest godina je mjerena razina testosterona u krvi, a od njihovih vršnjaka su prikupljene procjene njihovog agresivnog ponašanja. Rezultat pokazuje da je razina hormona u krvi bila značajno povezana s procjenama vršnjaka verbalne i tjelesne agresije, a i mladići s višom razinom hormona sebe su opisivali kao razdražljive i nestrpljive (Olweus, 1983.; prema Vasta, Hith, Miller, 1997.).

2.6.2 Temperament

Temperament je klasičan način emocionalnog doživljavanja i reagiranja i nije skup stečenih osobina, već je pretežno uvjetovan nasljednim čimbenicima. Neka se djeca rađaju s „teškim“ temperamentom. To znači da plaču, gnjave i zahtijevaju mnogo više od djece iste dobi. Možemo reći da je ta osobina ličnosti stabilna tijekom cijelog djetinjstva (Thomas i Chess, 1986.; prema Vasta, Haith, Miller, 1997.).

Temperament opisuje djetetov ponašajni stil, ne odražavajući toliko što dijete čini, već koliko i kako to čini. Primjerice, dva djeteta mogu uživati u ljuljanju u kolijevci, no jedno od njih može reagirati burno, vrišteći od oduševljenja, dok drugo može biti mirno, pa čak i zaspati. Tako mnogi istraživači gledaju na temperament kao na jednu od mnogih individualnih razlika ili crta koje svako dijete čini jedinstvenim. Svi smo različiti. Svako dijete se razlikuje po svojoj građi tijela, visini i težini i tako se i njegov stil ponašanja razlikuje od stila ponašanja druge djece (Bates i Wachs, 1994.; prema Vasta, Haith, Miller, 1997.).

2.6.3 Dominacija

Priroda može utjecati na razvoj agresije. Cairns i Cairns (1986.) navodi kako etolozi tvrde da se agresija prenosi s generacije na generaciju jer koristi pojedincu, ali i cijeloj vrsti. Neka od objašnjenja agresije, primjerice psihoanalitička objašnjenja agresije, govore kako je ona urođeni potencijal. Svi znamo kako će ju mnogi smatrati

kao nepoželjno ponašanje koje uvijek treba ukloniti ili kontrolirati. Odnos dominacije koji vrijedi u životinjskim vrstama, postoji i među malom djecom. Kod djece se često razvija hijerarhija nadmoći. Nadmoćnija djeca dolaze do svog položaja tučnjavom i upotrebom tjelesne sile i tako zadržavaju kontrolu nad manje dominantnom djecom (Gingsburg i sur., 1980.; prema Vasta, Haith, Miller, 1997.).

2.7 PROBLEMI SOCIJALIZACIJE

Agresivnost uz sve ostale probleme predstavlja i jedan od uobičajenih problema socijalizacije. Agresivnost kod djece često je povezana s prihvatanjem u grupu vršnjaka. Dječaci koji se upuštaju u neprimjereno, antisocijalno i agresivno ponašanje često postaju nepopularni, za razliku od dječaka koji uspostavljaju interakciju s drugom djecom. Takva djeca su više prihvaćena u društvu (Dodge, 1989; prema Brajša-Žganec, 2003.).

Djeca koju ostali vršnjaci odbacuju zbog njihove agresivnosti i koja nisu uspjela uspostaviti zadovoljavajuće odnose s vršnjacima često se udružuju u grupe koje im pružaju socijalnu i emocionalnu potporu te prihvaćenost. Ono što je zajedničko članovima takvih grupa s jedne strane je netrpeljivost i nesklonost prema većim i širim grupama jer se osjećaju odbačenima od njih, a s druge strane im je zajedničko antisocijalno i problematično ponašanje. Poznato nam je već da je agresivno ponašanje izrazito stabilna osobina koja se formira dosta rano u životu. Stoga se agresivno ponašanje povezuje s određenim obrascima interakcije koju je teško promijeniti, a to znači da je agresivno ponašanje produktivno za kasnije probleme u socijalnim interakcijama (Brajša-Žganec, 2003.).

2.8 TEORIJE AGRESIVNOG PONAŠANJA

Ove dvije teorije tumače zašto djeca iskazuju neprimjerenu agresivnost.

1) *Teorija deficita* - ovom se teorijom tvrdi da su djeca agresivna zato što im nešto nedostaje. To se može odnositi na neko socijalno umijeće. Primjerice, neka djeca predškolske dobi ne znaju kako djelotvorno izraziti svoje potrebe i želje pa to

rade na agresivan način, tj. služe se agresijom za ostvarivanje ciljeva. Ukoliko budu naučili primjerenije načine izražavanja, njihova potreba za agresivnim pristupima biti će sve manja.

2) Teorija suficita - ova teorija tvrdi da su djeca agresivna jer se nisu naučila nositi s visokom razinom bijesa i agresivnosti pa ih njihovo duševno stanje prisiljava da se posluže upravo agresijom. Odgojitelji imaju veliku ulogu te mogu pomoći djeci da kontroliraju gnjev i ublaže agresivno ponašanje. Ove dvije teorije uzajamno se ne isključuju (Katz, McClellan, 1999.).

2.9 VRSTE AGRESIVNOG PONAŠANJA

Mnogi teoretičari i istraživači odavno su uočili da je unutar kategorije agresivnog ponašanja moguće razlikovati različite vrste agresivnosti. Najpoznatija i najviše upotrebljavanja podjela je ona prema kojoj se razlikuje emocionalna od instrumentalne agresivnosti (Atkins i sur., 1993.; prema Keresteš, 2002.).

Emocionalnu agresivnost nazivaju još i impulzivnom, ekspresivnom ili hostilnom. To je vrsta koja ima prvenstveni cilj nanošenje štete ili povrede nekoj osobi, a motivira ju snažno emocionalno uzbuđenje. Prema tumačenju većine autora, može se razumjeti da u instrumentalnoj agresivnosti nije primarni cilj povrijediti neku osobu, već se teži prema ostvarivanju nekog željenog cilja koji najčešće nije agresivan, primjerice posjedovanje nekog predmeta. U tom slučaju, agresivno ponašanje je samo sredstvo pomoću kojeg se dolazi do određenog cilja.

Prema tumačenju Berkowitza (1978.) impulzivna agresija je u znatno manjoj mjeri voljna, namjerna i podložna kontroli nego instrumentalna. Zato ju još i nazivaju namjernom ili namjerno-motiviranom agresijom. Kako bi razlikovali impulzivnu od instrumentalne agresivnosti veoma su važni uzroci pojavljivanja, njegovi ciljevi i funkcije. Agresivno ponašanje moguće je razlikovati i s obzirom na način izražavanja agresivnosti. Po tom kriteriju razlikujemo verbalnu od fizičke agresivnosti.

Kenneth Dodge (1987.) kao najistaknutiji od autora, sa suradnicima ističe razliku između reaktivne i proaktivne agresivnosti. On pod reaktivnom agresivnošću podrazumijeva ponašanje koje se pojavljuje kao reakcija na određene situacijske uvjete a to su najčešće neke provokacije, prijetnje ili sprečavanje postizanja cilja.

Takvo ponašanje je najčešće praćeno intenzivnim fiziološkim uzbuđenjem i snažnom emocijom srdžbe. Ako do agresivnog ponašanja dođe zbog anticipacije nekog određenog cilja (koji se može ostvariti agresivnim ponašanjem), u odsutnosti bilo kakve provokacije, radi se o proaktivnoj agresivnosti. Kod provokativne agresivnosti znatno je slabije fiziološko uzbuđenje.

Prema navedenim definicijama, reaktivna i proaktivna agresivnost podsjećaju na neke starije pojmove i podjele. Tako pojam reaktivne agresije možemo približiti pojmovima emocionalne, impulzivne i hostile agresije, dok proaktivnu možemo približiti instrumentalnoj (Keresteš, 2002.). Što se tiče načina izražavanja agresivnosti, osim podjele na fizičku i verbalnu, postoji podjela i na latentnu i manifesnu agresivnost. Latentna agresivnost je relativno trajna i stabilna karakteristika pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira porastom emocionalne tenzije i pojavom tendencije za napad na izvor frustracije, tj. agresivnom motivacijom (Žužul, 1989.).

U podlozi latentne agresivnosti nalaze se uglavnom promjene koje se u određenoj situaciji zbivaju u vegetativnom živčanom sustavu (genetski determiniranom) te manjim dijelom iskustvo u percipiranju određenih situacija kao frustrirajućih.

Manifesnu agresivnost je Žužul (1989.) definirao kao relativno trajnu i stabilnu karakteristiku pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira fizičkom ili verbalnom agresijom, usmjerenom ili na izvor frustracije, ili na neke supstituirajuće ciljeve. Ispoljavanje manifesne agresije je, prema tome, funkcija latentne agresivnosti i mehanizma inhibicije agresije. A. Freud (1965.) opisuje da djeci kojoj nije pruženo dovoljno ljubavi mogu razviti auto-agresivno ponašanje čija je posljedica čak i teško samoranjavanje.

Auto agresija ili samopovređivanje je najčešće agresivno ponašanje u predškolskoj dobi. Manifestira se kao čupanje kose, grizenje noktiju, lupanje glavom i slično. Potisnuta agresivnost okreće se prema unutra, umjesto prema vanjskom očitovanju. Često se očituje kroz različite psihosomatske simptome, a kasnije i psihosomatske bolesti. U djece su to najčešće grčevi crijeva, povraćanje, nedefinirani bolovi, glavobolje, kožne manifestacije i sl. Strah od kazne ako se agresivnost iskaže se pojačava, ali ako ostane skrivena nema kazne. Kažemo da djeca govore kroz tijelo (Nikolić, Marangunić, 2004.).

2.9.1 „Normalna“ i „abnormalna“ agresivnost

Budući da su „normalni“ agresivni postupci dio djetetova odrastanja, važno je razlikovati „normalnu agresivnost“ od „abnormalne“. Sastavljene su smjernice koje nam ukazuju na karakteristike tog „abnormalno agresivnog“ ponašanja. Svi znamo da su kod djece predškolske i osnovnoškolske dobi fizički obračuni dosta česti. No, kriminalne radnje, možemo ih tako nazvati, kao što su mučenje životinja ili podmetanje vatre kvalitativno odstupaju od normalnih agresivnih postupaka i zato ih možemo smjestiti u „abnormalne agresivne“ postupke (Moeller, 2001.; prema Essau, Conradt, 2006.).

Također se i kvantitativno razlikuju od „normalne“ agresivnosti i to po pitanju intenziteta, učestalosti ponavljanja ili duljini trajanja. Znamo da je kod djece predškolske dobi normalno da se povremeno javljaju određeni ispadi bijesa, što kod djece od 10 godina već može biti „abnormalno“. Isto tako odstupa i od one mjere koja se smatra „normalnim“ za djecu iste razvojne dobi i spola. To znači da su neki oblici agresije u određenoj dobi „normalni“ tj da su prihvatljivi, ali ne i na drugim dobnim razinama. Primjerice, znamo da se fizička agresivnost češće sreće kod dječaka nego kod djevojčica i tako bi ista količina agresivnosti kod šestogodišnje djevojčice bila veći razlog za zabrinutost nego da se radi o dječaku iste te dobi. Agresivnost ometa važne aspekte dječjeg razvoja, školski uspjeh i međuljudske odnose i štetno utječe na ponašanje (Moeller, 2001; prema Essau, Conradt, 2006.).

2.10 SPOLNE RAZLIKE

Činjenica da su muškarci agresivniji od žena i to na svim dobnim uzrastima dobro je poznata. U prve dvije-tri godine života spolne razlike u agresivnosti nisu jače izražene, do izražaja dolaze u predškolskoj dobi. Spolne razlike u agresivnosti u školskoj dobi i adolescenciji su još izraženije. Neke studije pokazuju da su dječaci agresivniji od djevojčica ne samo fizički nego i verbalno (Ljubetić, 2001.).

Od bioloških činitelja najviše se ističe uloga muških spolnih hormona. Autori Langley i sur. (1983.) navode kako postoji biološki supstrat koji pripadnike muškog spola čini sklonijima agresivnom reagiranju u situacijama koje običnu izazivaju agresivno ponašanje. Temelj tog biološkog supstrata su muški spolni hormoni, no

važnu ulogu ima i tjelesna snaga koja pridonosi većoj spremnosti dječaka i muškaraca da u određenim situacijama reagiraju agresivno. Također govori o tome da se biološkim činiteljima pridružuju i razlike u socijalizaciji dječaka i djevojčica. Navodi da se agresivnost smatra prihvatljivom komponentom muške spolne uloge, ali ne i ženske.

Je li agresivnost posebna domena muškaraca? To je paušalno pitanje koje se upravo često postavlja u tom obliku, a odgovor je ne. Da bi se mogli dati barem približno točni odgovori, agresivno ponašanje djevojčica i dječaka, a posebice muškaraca i žena, potrebno je promatrati diferencirano. Prema dosadašnjim iskustvima, najčešće izjave su da dječaci nikada ne plaču, drski su, hrabri, borbeni, zanima ih samo sport, ne zanima ih izgled, izlažu se opasnostima. Ako odstupaju od ovih karakteristika, onda su oni trebali biti djevojčice. Dok, s druge strane, djevojčice uvijek plaču, nježne su, strašljive, ne tuku se, marljive su i brižne. Ako nije baš tako, onda ih se naziva nestašnima, i da su „napola“ dječaci. No, iz iskustva svi poznajemo i divlje i agresivne djevojčice, ali i oprezne i dražesne dječake. Možemo reći da postoje skoro sve varijante. Neki dječak može biti puno sličniji djevojčici nego nekom dječaku.

Primjeri ponašanja koja kod djevojčica i dječaka najviše dolaze do izražaja i najupadljiviji su:

- DJEVOJČICE

- 1) Djevojčice su često žrtve fizičkih napada dječaka.
- 2) Kod prijetnji, djevojčice prijete odbijanjem da neće nešto učiniti ili da ne žele sudjelovati u nečemu.
- 3) Tijekom sukoba, djevojčice potpomažu slabijem djetetu.
- 4) Neki znakovi upućuju na to da su djevojčice češće verbalno agresivne.

- DJEČACI

- 1) Pokazuju upadljive oblike agresivnosti koji su žešći i glasniji.
- 2) Prijete, pokušavaju sumnjivim sredstvima nametnuti dobar dojam, brane se.
- 3) Često se međusobno svađaju, prijete djetetu koje mu se suprotstavlja.
- 4) Često iniciraju odglumljenu agresivnost i češće sudjeluju u njoj od djevojčica.

Obje strane, djevojčice i dječaci, su agresivni, ali se prema prikazanim primjerima njihova agresivnost očituje na različit način. Za te razlike postoje brojni

uzroci. Veliku ulogu, sa sigurnošću možemo reći, ima i posebnost u odgoju jer se na drugačiji način utječe na djevojčice, odnosno na dječake (Haugh-Schnabel, 1997.).

O spolnim razlikama objašnjenja daju (Keenan i Shaw, 1993.; prema Shaw i Winslow, 1997.). Prvo objašnjenje odnosi se na različite oblike ponašanja roditelja u procesu socijalizacije. Ponašanje roditelja prema djeci predškolske dobi najčešće se očituje u tome da više tjelesno kažnjavaju sinove, dok djevojčice pokušavaju disciplinirati objašnjavanjem. Isto tako, majke više potiču djevojčice da suosjećaju s drugima, brinu o njima, dijele igračke s vršnjacima i da se ponašaju pro socijalno (Velki, 2014.).

2.11 OKOLINA I DIJETE

Prema mišljenju autora Oaklandera (1996.) okolina čini dijete poremećenim. Dijete je izazvano okolinom, a ne svojim unutrašnjim poteškoćama. Ono što mu manjka iznutra jest sposobnost da izađe na kraj s okolinom koja ga ljuti i plaši. U mnogo slučajeva, upravo okolina potiče djetetovo asocijalno ponašanje. Čest je slučaj da svi dijele savjete i da govore što i kako činiti. Dijete uglavnom ne postaje agresivno odjednom. To znači da je umiljato i slatko u jednom trenutku, u drugom je već agresivno i radi probleme. Taj proces obično traje duže i postupno. Vjerojatno je izražavalo svoje potrebe na suptilnije načine, ali odrasli, kao i inače, ne obraćaju baš pažnju sve dok ponašanje ne postane pretjerano. Takvo ponašanje koje odrasli najčešće vide kao asocijalno, zapravo je dječji pokušaj ponovnog uspostavljanja društvenih veza.

2.12 OBITELJ I RODITELJSKO PONAŠANJE

Važnost obitelji i roditelja u dječjem razvoju nije potrebno posebno naglašavati. Svi odrasli znaju i svjesni su koliki je utjecaj ostavila obitelj iz koje dijete potječe. Starogrčki filozofi naglašavali su važnost roditeljskog utjecaja na razvoj djece te da su razlike u roditeljskim odgojnim postupcima povezane individualnim razlikama među djecom (Martin i Colbert, 1997.; prema Keresteš, 2002.).

Odnos između roditelja i djeteta temeljni je odnos putem kojeg se ostvaruje socijalizacija. To je najjača veza koja može postojati jer odnos roditelja i njihove djece je poseban.

Poznato nam je da je djetetu njegov roditelj model po kojem uči norme ponašanja i od njega usvaja navike. Izrazito je snažan utjecaj roditeljskih odgojnih stilova na dječje socijalno ponašanje i kompetenciju. Ako roditelji najviše preferiraju autoritarni odgojni stil, djeca su najčešće lošeg raspoloženja, uplašena, nesretna, agresivna, neposlušna. Ako su roditelji popustljivi, djeca su nezrela, također agresivna, imaju puno slobode, a ona baš u djece predškolske dobi nije primjerena. Djeca autoritativnih roditelja su samopouzdana, socijalno kompetentna, puna energije i prijateljski raspoložena. Stoga se može zaključiti da je autoritativno roditeljstvo povezano s najpoželjnijim ishodima u razvoju, dječjom poslušnošću i kompetencijom (Keresteš, 2002.).

Roditelji agresivne djece neposlušnost češće rješavaju tjelesnim kažnjavanjem nego objašnjavanjem i poučavanjem. Prema teorijama socijalnog učenja u takvim situacijama na djelu su dva procesa. Kažnjavanjem roditelji svojoj djeci modeliraju agresivno ponašanje, a ona oponašaju to što vide. Takav odnos s djecom zapravo potiče i podržava agresiju. Roditelji većinom grde svoju djecu, prijete im, prigovaraju, a djecu im uzvraćaju tako što ih gnjave i ne slušaju. Pritom djeca međusobno frustriraju i zadirkuju jedno drugo. U takvom okruženju agresija služi za sprečavanje ili izbjegavanje neugodnih doživljaja.

To možemo objasniti na primjeru kada djevojčica zadirkuje i gnjavi brata koji je potom udari da bi je spriječio u tome i onda on dobije od majke po stražnjici. Taj postupak privremeno prekida neugodnu situaciju, njime se negativno potkrepljuje agresivno ponašanje i povećava se vjerojatnost njegova ponavljanja. Takvim ponašanjem i djeca i roditelji upotrebljavaju agresiju da bi dobili što žele i kako bi upravljali jedni drugima (Vasta, Haith, Miller, 1997).

Prema mišljenju Pattersona (1989.) takve obrasce postupanja smatra se prisilom jer članovi obitelji svoje ciljeve ne ostvaruju suradnjom, odnosno prosocijalnim ponašanjem, već ih ostvaruju prijetnjama, naredbama i sličnim postupcima koji uključuju silu. Samim time, djeca koja u svojoj obitelji uče takav način ophođenja prema drugima, agresivna su i često postaju delikventna. Neki se i priklanjanju drugim zabrinjavajućim oblicima antisocijalnog ponašanja (Conger i sur., 1994.; prema Vasta, Haith, Miller, 1997.).

2.13 UTJECAJ MEDIJA NA RAZVOJ AGRESIJE

Nasilje koje se svakodnevno prikazuje na televiziji utječe na razvoj agresije, a to je pobudilo veliki interes među laicima i istraživačima. To nije bez razloga jer prosječno dijete gleda televiziju više nego što se bavi ostalim aktivnostima, osim spavanja. Bandura je 60-ih godina kao jedan od istraživača potvrdio da gledajući nasilne filmske junake, djeca mogu naučiti nove oblike agresije i da ih takvi filmovi potiču na agresivna ponašanja. Očito je da djeca oponašaju nasilne postupke koje vide. Pritom najčešće oponašaju agresiju „dobrih“ likova, odnosno agresiju kojom se postiže nekakav cilj. Možemo reći da prilikom gledanja televizijskog nasilja djeca postaju tolerantnija prema agresiji i ona im manje smeta (Parke i Slaby,1983.; prema Vasta, Haith, Miller,1997.). Tu se također vidi razlika među spolovima jer dječaci gledaju više nasilnih crtanih filmova i emisija s puno akcije nego djevojčice.

2.14 AGRESIVNOST U DJEČJEM VRTIĆU

Čim pogledamo svakodnevicu u dječjem vrtiću, znamo da je riječ o svađama, galami, psovanju, udarcima, ugrizima, štipanju, povlačenju za kosu, zadirkivanju i izazivanju. Agresivnost je oduvijek bila tema u dječjim vrtićima jer se ona pojavljuje upravo u vrtićkoj dobi. Djeca i njihovi problemi postaju prepoznatljiviji pri prijelazu iz obitelji u novu situaciju koju diktira vrtić sa svojim zahtjevima. Dijete u vrtiću stječe iskustvo s vršnjacima pa će se tu često susretati i s agresivnošću, bez obzira na iskustvo koje je steklo u obitelji. Ono primjećuje agresivnost kod drugih ili je agresivnost usmjerena prema njemu.

Dijete uči promatrajući druge, uči oponašajući ih, i na kraju uči iz vlastitog iskustva i brojnih situacija u kojima je povoljno djelovati agresivno kako bi se postigao željeni cilj. Kao što su pjevanje, igranje i smijanje dječja svakodnevica, tako je i agresivnost. To je dio ljudskoga ponašanja. Dječji vrtić treba djetetu predstavljati utočište koje mu pruža sigurnost i zaštitu. Treba mu služiti kao mjesto u kojem će stjecati iskustva. Važno je da dijete shvati da će uvijek biti sukoba, da je njihovo svladavanje dio ljudskoga života i da sukobi ne moraju predstavljati katastrofu, nego

da se zajednički život može ostvariti i nakon psovanja i uvreda. Važno je da nauči da ponekad i nije strašno odreći se nečega ili popustiti iako se to nekad čini ponižavajuće (Haug-Schnabel, 1997.).

3. PREVENCIJA I POMOĆ

Jako je važno da odrasli učine mnogo po pitanju sprečavanja nastanka destruktivnih oblika agresije. Da bi se spriječila agresivnost djeteta treba uvjeriti kako se takav oblik ponašanja ne smatra prihvatljivim ni poželjnim. No, važno je i preraditi i tzv. prirodnu agresivnost s kojom se susrećemo svakodnevno kod djece. Ne možemo preporučiti nikakvu strategiju ili uputu koja nas s potpunom sigurnošću vodi do uspjeha. Mnogi roditelji čak potiču djecu da se brane agresijom. Ima mnogo uzroka koji dovode do nepoželjnog i za okolinu štetnog ponašanja i zbog toga moramo promatrati različite okvire i uvjete u kojima ono nastaje (Čturić, 1995.).

3.1 POMOĆ OBITELJIMA

Sve što je vezano za zaštitu i strategije pomoću kojih se može utjecati na smanjenje ili ograničavanje nasilja mora se baviti obiteljskom situacijom i pomoći obitelji. Postavlja se pitanje što se može učiniti za neku obitelj, posebice za onu koja traži i treba pomoć.

Članak 16. Zakona o pomoći djeci i mladima, nositeljima javne pomoći za mlade tj. uredima za javnu skrb nudi aktivnosti koji služe za unapređivanje odgoja u obitelji. Neke od tih aktivnosti su: obiteljsko slobodno vrijeme i razonoda, razvoj obitelji i savjetovanje u općim pitanjima odgoja i obrazovanja (Rumpf, 2009.).

3.2 PSIHOLOŠKA PREVENCIJA

Prevenција agresivnog i antisocijalnog ponašanja igra sve veću ulogu za što postoji više razloga:

- 1) Takvi oblici ponašanja uzrokuju velike troškove za društvo i nakon što jednom postanu kronični, teško ih je liječiti.

2) Problemi ophođenja razvijaju se polako s vremenom, a pri tome se individualni, obiteljski i okolinski čimbenici postupno, tijekom godina, akumuliraju prije nego što se pojavi delikventno i nasilničko ponašanje (Dadds i Fraser, 2003.; prema Essau i Conradt, 2006.).

3.2.1 Programi prevencije

Takvi programi omogućuju smanjenje čimbenika rizika i povećanje zaštitnih čimbenika za djecu kod koje se pokazuje povećan rizik za razvijanje problematičnog socijalnog ponašanja. Odvijaju se unutar okruženja između djeteta i roditelja i u djetetovom širem socijalnom okruženju. Zasnivaju se da bi se preduhitriло pojavljivanje takvih poremećaja. Postoje različiti tipovi preventivnih programa, a svima je cilj izgraditi socijalnu kompetentnost i utjecati na otpornost djece i mladih (Dadds i Fraser, 2003.; prema Essau i Conradt, 2006.).

Razlikujemo dvije vrste programa prevencije: primarni i sekundarni.

Primarni program usmjeren je na prevenciju razvoja poremećaja i na poticanje tjelesnog i psihičkog zdravlja sudionika. Provodi se s cjelokupnom populacijom djece.

Sekundarni programi provode se s djecom koja već pokazuju male i lagane naznake poremećaja u ponašanju i kod kojih postoji rizik za razvijanje poremećaja (Essau i Conradt, 2006.).

Možemo razlikovati i programe za ranu prevenciju i programe koji posebice ciljaju na prevenciju problema ophođenja. Cilj programa za ranu prevenciju je obiteljima s malom djecom i djeci kod kojih postoji rizik za razvoj poremećaja pružiti rano informiranje i potporu. Primjerice takvi programi su „High Scope Perry Preschool Program“ (Schweinhart i sur., 1993.). Razni preventivni programi sastavljeni su kako bi se preduhitrio razvoj problema ophođenja kod djece i mladih. Primjer za to je „Seattle Social Development Project“ (Connor, 2002.; prema Essau i Conradt, 2006.).

4. SOCIJALNA POVUČENOST

Znamo koliko je teško ovladati djecom koja su agresivna, a isto tako je teško i sa djecom koja su povučena. Takvo ponašanje nam je kao nekakva suprotnost

agresivnom ponašanju, no ima različitih situacija u kojima možemo vidjeti da i povučeno dijete može također biti agresivno.

Povučenost označuje ponašanje djeteta koje je pretežito mirno, tiho, osamljeno, koje mnogo mašta i nema stalne prijatelje. Često se koristi i izraz socijalno anksiozni. Takvo ponašanje obično je odraz osobne nesigurnosti i nepovjerenja u druge. Posrijedi je manjak zadovoljavajućih socijalnih odnosa koji rezultiraju neugodnim emocionalnim stanjem, a uglavnom su posljedica nezadovoljenih potreba za pripadanjem i ljubavi (Uzelac, Bouillet, 2007.). Povučena djeca izbjegavaju kontakte s vršnjacima i svim nepoznatim osobama bez obzira na njihove godine. Povučenost ih koči jer ne uspijevaju usvojiti određene vještine kao i njihovi vršnjaci ni sudjelovati u određenim aktivnostima koje njihovim vršnjacima predstavljaju zadovoljstvo. Unatoč tomu što mnogi ljudi povučenost kod djece ne smatraju prednošću, ona ipak ne mora predstavljati nedostatak za dijete. Kako će se dijete osjećati, velikim je dijelom zaslužan odnos roditelja i kako se odnose prema njegovoj povučenosti. Također valja naglasiti da je povučenost crta karaktera, a nikako nedostatak.

Briggs i suradnici (1986.; prema Zarevski, 1998.) povučenost definiraju kao pretjeranu i neurotsku pažnju usmjerenu na vlastitu osobu u socijalnim situacijama koja dovodi do plašljivog i neprimjerenog reagiranja, emotivnih i kognitivnih poremećaja i povezana je s anksioznošću i niskim samopoštovanjem. Znamo koliko su neke situacije u dječjim životima pomalo stresne, a od samo iskaza takve djece možemo zaključiti da ona doživljavaju anksioznost tri puta češće od svojih ne anksioznih vršnjaka. Primjerice to su situacije kad moraju čitati naglas pred ostalom djecom ili uključivanje u zajedničku igru s vršnjacima. Prilikom sudjelovanja u neakvim situacijama koje su za njih poput izazova primjenjuju negativne strategije suočavanja kao što su plakanje, puls im se naglo povećava i počnu zamuckivati (Beidel, 1991.; prema Lebedina Manzoni, 2007.).

Objašnjenja etiologije socijalne povučenosti svode se na nedostatak socijalnih vještina. Međutim, važno je razlučiti ometa li anksioznost djecu u socijalnim interakcijama i izaziva li se time njihovo izbjegavanje ili takva djeca ne posjeduju socijalne vještine koje bi im omogućile uključivanje u socijalnu interakciju s vršnjacima. Veoma je važno kako je dijete provodilo vrijeme prije javljanja problema. Većinom se pretpostavlja da su u razvojnoj dobi takva djeca većinu svog vremena provodila unutar vlastite kuće s odraslim osobama.

Čini se da povučena djeca na svijet dolaze s neuronskim sklopovima koji uvjetuju njihovo reagiranje čak i pri blagim oblicima stresa koji je izazvan neizvjesnošću situacije u kojoj se nalaze (Manzoni, 2007.). To potvrđuje Goleman (1997.) koji navodi kako njihovo srce od početka kuca puno brže u novim situacijama u odnosu na njihove vršnjake. Tvrdi kako je plastičnost dječjeg mozga vrlo velika i iskustva koja steknu u tom razdoblju mogu imati veliki utjecaj na formiranje neutralnih puteva koji će se održati cijeli život. Većina se roditelja zabrine kada dijete utihne u bučnoj gomili i postavljaju si pitanje je li dijete samo povučeno ili postoji neki problem koji ga muči. Kako to možemo razlikovati? Naime, povučeno dijete koje ima razvijen osjećajem samopouzdanja ostvaruje kontakt očima s drugim osobama u svojoj blizini i čini se zadovoljno. Takva djeca se ponašaju uglavnom pristojno, ugodna su i ljudima je lijepo u njihovoj blizini.

Roditelji imaju veliku ulogu u tome kako će dijete reagirati u određenim situacijama jer važne su reakcije i „emocionalne lekcije“ koje dijete uči odrastanjem. Znamo da roditelji najviše žele zaštititi svoje dijete i pružiti mu sve ono najbolje za njegov razvoj, no ponekad pretjerano zaštićivanje potkrepljuje povučenost jer djeci uskraćuju priliku da se sama za nešto izbore i da na taj način steknu pozitivno iskustvo. Uzastopno ponavljanje pozitivnih iskustava moglo bi povučenom djetetu donijeti više samopouzdanja i naučiti ih kako ovladati svojim strahovima i reakcijama. Prezaštićeno dijete nema takvu mogućnost jer se roditelji na svaku moguću negativnu situaciju upliću i rješavaju sve umjesto djeteta (Manzoni, 2007.).

Ako se osvrnemo na prošli napisani odlomak možemo reći da je jako bitno u ranom djetinjstvu djecu pravilno odgajati i znati djetetu jasno dati do znanja što je prihvatljivo, a što nije prihvatljivo ponašanje. Djetetu treba dati priliku da samo istražuje i da se uči na vlastitim greškama bez stalnih uputa i ispravaka koje im upućuju roditelji jer dijete će najviše naučiti tako što će samo otkrivati. Kod povučene djece najvažnije je da trebaju imati mogućnost ostvarenja interakcije s drugom djecom jer pritom se uče komunicirati, a i tako im se omogućuje da sami odluče kako i kada će prići drugima.

4.1 UZROČNICI SOCIJALNE POVUČENOSTI

Kroz svoj emocionalni razvoj dijete je izloženo različitim utjecajima, a to su psihičke osobine roditelja, genske predispozicije, obiteljski odnosi, dječji kognitivni procesi i načini učenja ponašanja. Objašnjenje koje je povezano s kognitivnim procesima temelji se na anksioznosti kao rezultatu disfunkcionalnog doživljavanja svijeta u kojem živimo i koji nas okružuje. Zbog različitog prethodnog iskustva ili ranijih krivih interpretacija događaja, djeca procesiraju svoj socijalni svijet na anksiozan način. Anksiozna djeca unose faktor evaluacije u situacije koje mogu biti igra, relaksacija, udobnost i samim time stvaraju negativno uzbuđeni (Gerow i Kendall, 2000.; prema Manzoni, 2007.).

Prema njihovom tumačenju, djeca koja manifestiraju anksiozne poremećaje mogu prepoznati svoje emocije, ali ne znaju misliti o njima na način da utječu na njih i da ih promijene. Roditelji povučene djece najčešće odbijaju djetetu dati autonomiju, priliku da se izbori za sebe i pretjerano ih kontroliraju u svakoj situaciji. Oni izbjegavanje kao rješenje problema podržavaju i tako najčešće rješavaju probleme. Ali takvo ponašanje roditelja kao djetetovog modela po kojem on uči samo još potkrepljuje djetetovu povučenost jer mu on uskraćuje osnovnu potrebu da se sam izbori za nešto i pritom stekne vlastito iskustvo. Učenje po modelu jedan je od najčešćih objašnjenja problema anksioznosti kod djece. Dijete može razviti takvo ponašanje promatrajući svoje roditelje, njihove reakcije ili slušajući objašnjenja roditelja nekog socijalnog događaja. Na taj način dijete može razviti anksiozan stil ponašanja samo gledajući nekoga, bez direktnog iskustva (Manzoni, 2007.).

Autori Vodak i Šulc (1966.) s druge strane govore o akolektivnosti, a pod tim pojmom podrazumijevaju pretjeranu izoliranost djeteta od dječjeg kolektiva. Ako takvo stanje dugo potraje može dovesti do samoće, a u najgorem slučaju i do autizma.

Iz osobnih iskustava, vrtićkih i školskih, znamo da se uvijek nađe jedan ili više pojedinaca koji nisu previše uključeni u aktivnosti i koji se uvijek drže po strani. No, veoma je važno znati srž problema zbog kojeg se dijete tako ponaša. Lako je reći on se srami, on je takav ili to će proći.

2.15 ZNAKOVI PREPOZNAVANJA

Povučena djeca često postaju žrtve nasilničkog ponašanja i upravo u tome vidimo poveznicu s agresivnošću. Agresivna djeca u nekim situacijama odašilju i vrše takvo ponašanje. Znakovi prema kojima ih možemo prepoznati su primarni i sekundarni.

Primarni znakovi (u školi): druga djeca ih zadirkuju na veoma neugodan način, straše ih, rugaju im se, omalovažavaju, guraju, gađaju, zbijaju šale na podrugljiv i odbojan način. Uvučeni su u svađe u kojima su bespomoćni i iz kojih se nastoje izvući.

Sekundarni znakovi (u školi): često su isključeni iz skupine vršnjaka za vrijeme stanke i objeda, stiče se dojam da nemaju nijednog dobrog prijatelja u razredu, ostaju u blizini nastavnika ili drugih odraslih osoba tijekom odmora, veoma im je teško govoriti pred ostalim vršnjacima u razredu, doimaju se utučenima i nesretnima, tijekom natjecateljskih igara biraju ih posljednje.

Primarni znakovi (kod kuće): često dolaze iz škole u poderanoj ili neurednoj odjeći, mogući su i vidljivi tragovi modrica, imaju oštećene knjige.

Sekundarni znakovi (kod kuće): nemaju dobrog prijatelja s kojim bi podijelili slobodno vrijeme, rijetko ih pozivaju na zabave, a nisu voljni sami ih prirediti jer misle da im nitko ne bi želio doći, bezvoljni su i prestrašeni od jutarnjeg odlaska u školu, apetit im je slab, imaju glavobolje ili bolove u trbuhu. Postepeno gube zanimanje za školski rad, dobivaju loše ocjene i iskazuju neočekivane promjene raspoloženja.

Djeca koja su u vrtiću ili školi izložena nasilju nerado tamo odlaze, ne napreduju, ne postižu rezultate i nerijetko razvijaju psihosomatske simptome. Nisko samopoštovanje koje steknu u mlađoj dobi najčešće ih prati do odrasle dobi, što ponekad vodi i do depresije. Prema tumačenju znanstvenika zabrinuta i uznemirena djeca imaju poteškoća s koncentracijom i samostalnim rješavanjem problema, a naposljetku neki počinu samoubojstvo ili čine druge tragične incidente (Radočaj, 2005.; prema Uzelac, Bouillet, 2007.).

Tijekom svog školovanja mnogi od nas imali su bliski susret s nasilničkim i diskriminirajućim ponašanjem svojih vršnjaka. Tijekom tog perioda svako jutro je bilo teško ići u školu, škola je tada predstavljala pravu muku. Puno puta smo se željeli i ispisati, a uzrok tome svemu je bilo klasično vršnjačko izbjegavanje, ruganje, ismijavanje i zadirkivanje bez pretjeranog razloga. Nakon toga dijete se povuče u sebe ili zatraži pomoć roditelja koji se obrate učiteljici. Tome se stane na kraj, ali takva

djeca koja maltretiraju drugu djecu bez nekakvog razloga uvijek nađu novu „žrtvu“ u društvu. Zapravo, jedan dio najljepšeg perioda u životu, školskog perioda, možemo zapamtiti po lošem upravo zbog takvih situacija.

4.3 STIDLJIVOST

Autori Vasta, Haith i Miller (1997.) ističu kako djeca koja su stidljiva imaju tipične reakcije kao što su izbjegavanje interakcije u nepoznatim situacijama i smanjivanje ukupne razine aktivnosti. Možemo reći da stidljivost ostavlja posljedice za takvu djecu. Naime, vrlo često bivaju odbačena od svojih vršnjaka budući da manje govore i manje su aktivna, i možemo reći i da nisu zanimljivi ostaloj djeci. Prema mišljenju autora Katz i McClellan (1999.) sramežljivost, povučenost i socijalna izoliranost mogu ostaviti posljedice za razvoj.

Takva djeca ne uspijevaju ostvariti zadovoljavajuće interakcije s vršnjacima te se tako dovodi u pitanje i njihova socijalna kompetentnost u odrasloj dobi. Također navode da u slučaju ako djeca rade i igraju se sama zato što im nedostaje znanja, razumijevanja i sposobnosti potrebnih za interakciju s drugom djecom, a posebice ako ih druga djeca odbacuju, potrebna je intervencija.

4.3.1 Niska razina interakcije

Razina interakcije odnosi se na stupanj u kojem djeca stupaju u odnose s drugom djecom. Niska razina interakcije, odnosno socijalna povučenost ograničava učenje socijalnih umijeća i vještina što vodi još dubljoj povučenosti (Hymelova i sur. 1990.; prema Katz i McClellan, 1999.). Vasta, Haith, Miller (1997.) djecu koja imaju nisku razinu interakcije nazivaju zapostavljena djeca. Također navode kako vršnjaci takvu djecu smatraju stidljivima budući da manje govore i manje su aktivna od druge djece, što se i navodi u prošlom odlomku. Rješavanju ovoga problema mogu puno pridonijeti učitelj, odnosno učiteljica i odgojiteljica.

Naime, Katz i McClellan (1999.) navode kako je ponekad prilikom planiranja neke aktivnosti u školi ili vrtiću dobro povezati nepopularniju djecu s popularnijom kako bi se stvorila prilika za međusobnu socijalnu interakciju. Isto tako postoji varijanta za

spajanje djeteta s visokom razinom interakcije i izrazito velikim govornim vještinama i socijalno povučenog djeteta i tako stvoriti priliku za suradnju i interakciju.

4.4 SAMOĆA I USAMLJENOST

Krajnja točka kontinuuma oskudnih socijalnih veza i povučenosti je usamljenost, odnosno izrazit manjak socijalnih odnosa (Klarin, 2002.; prema Uzelac i Bouillet, 2007.). Usamljene osobe možemo opisati kao sramežljive, nezadovoljne, nesretne, depresivne, imaju nisko samopoštovanje, neprijateljski su raspoloženi prema drugima i socijalno su nevjешti u uspostavljanju i održavanju socijalnih odnosa. No, veoma je bitno razlikovati samoću od usamljenosti. Samoću možemo opisati kao pojavu koja se očituje u prekomjernoj izoliranosti djeteta od svojih vršnjaka, ali koju dijete samo odabire, i tako ona može postati i obilježje njegove ličnosti. S druge strane, usamljenost se javlja kao posljedica socijalne izoliranosti koja je djetetu nametnuta, i ono se ne uspijeva prilagoditi i uspostaviti zadovoljavajuće socijalne odnose, i njegova potreba za društvom ostaje nezadovoljena (Uzelac i Bouillet, 2007.).

Kao što i sami možemo definirati, usamljenost je emocija vezana za percepciju uspješnosti ostvarivanja i sudjelovanja u socijalnim interakcijama. Veoma je važno postaviti pitanje kada se ona javlja. Naime, najčešća je pozornost bila usmjerena na doba adolescencije i odraslu dob. Smatralo se nepotrebnim proučavati usamljenost kod djece. Tražeći opise osjećaja usamljenosti mlađe djece, Asher, Hymel i Renshaw (1984.) ističu da između opisa odraslih i opisa djece u dobi od trećeg do osmog razreda nema razlike. Obje dobne skupine to neugodno socijalno iskustvo opisuju na isti način. To nam govori da se definiranje tog neugodnog osjećaja ne bi trebalo razlikovati kod odraslih i kod djece kao što se pretpostavljalo.

Autori Vodak i Šulc (1996.) razlikuju dva oblika usamljenosti. Prvi oblik usamljenosti podrazumijeva individualnu nesposobnost djeteta da se prilagodi društvu zbog cijelog niza osobnih obilježja, iako čak osoba pokaže odgovarajuću dozu druželjubivosti i potrebu za druženjem, a najčešće se javlja kao posljedica odgojnih etioloških činitelja.

Drugi oblik usamljenosti obuhvaća osjećajni otpor prema socijaliziranom životu. Može se češće opaziti kod psihopatskih struktura ličnosti, no i takav oblik se može javiti zbog neprimjerenih odgojnih postupaka. Što se tiče tretmana, za prvi oblik

usamljenosti se može iskoristiti postojeće zanimanje djeteta za društvo i tako postupno preoblikovati njegovo ponašanje. Za drugi oblik, mnogo je teže jer je potrebno raditi na stvaranju osnovnog osjećajnog stava.

4.5 POVLAČENJE U SEBE

Razloga zbog kojeg se dijete može povući u sebe ili od drugih ljudskih bića je ako ih doživljava kao relativno nedostupne ili nepostojano dostupne. Ako je dijete bilo zlostavljano ili zapostavljano možemo pretpostaviti da se boji svog skrbnika. U trenutku kada snažne emocije i osjećaji preplavljaju djecu oni se, u ekstremnim slučajevima, mogu povući od vanjskog svijeta i usmjeriti se samo i isključivo na vlastito tijelo. S tom se pojavom možemo sresti u ustanovama gdje su zapostavljena djeca, ali i jedan od razloga zbog kojeg se djeca tako ponašaju je stres koji ih obuzme.

Takva djeca najčešće ne mare za ono što se događa oko njih. U takvim situacijama nužan je obuhvatni program, a s tim je važno privući dijete u odnos i pristupiti mu na način koji regulira, olakšava i potiče njegov osjećaj sigurnosti (Greenspan, 2004.).

4.6 RODITELJI POVUČENE DJECE

Može se reći da roditelji djece koja su sklonija povlačenju u sebe često misle da imaju sreće i da im je znatno olakšano što imaju tako „lako“ dijete. Dok su još bebe obično ne plaču mnogo i djeluju zadovoljno ležeći u svojim dječjim krevetićima igrajući se prstima ili su zaokupljeni igračkama. Dok ih roditelji pokušavaju zaigrati radeći smiješne grimase i zvukove, dijete će ih načas pogledati, ali će se brzo vratiti pogledu u svoje igračke ili prazan prostor. Znamo da je veoma važan kontakt očima, no čini se kao da takva djeca imaju poteškoća u uspostavljanju tog kontakta i djeluju zagledano prema unutra i nezainteresirano za vanjski svijet (Nikolić, Marangunić, 2004).

Ako dijete prema očekivanjima i u skladu s dobi svlada motoričke i jezične sposobnosti i pritom uživa u igranju ručicama i mozganju kako igračke rade, roditelji nisu previše zabrinuti. Pritom kažu da je samo više misaoni nego društveni tip. Roditelji se najviše zabrinu kada djeca krenu u školu i ne pokazuju pretjeran interes za igranje s drugom djecom. Najčešće sjede sami u kutu igrališta dok se ostala djeca smiju, igraju

i druže. Druga djeca pokušavaju ostvariti komunikaciju s takvom djecom, no oni to najčešće izbjegavaju i odbijaju. U takvim situacijama učitelji preporučuju roditeljima da odvedu djecu na konzultacije kako bi im se pomoglo i pokušalo ih se osloboditi od straha koji imaju prilikom druženja i interakcije s ostalom djecom (Greenspan, 2004.).

4.6.1 Roditeljska pomoć i pozitivni postupci

Veoma je lako odustati od povučene i samozaokupljene djece, a da toga nismo ni svjesni. Druga djeca poučavaju svoje roditelje o onome što trebaju, zahtijevaju pravu interakciju dok samozaokupljeno dijete ovisi o tome da ga roditelji vode. Mogu naučiti kako izvlačiti povučeno dijete iz njegovog svijeta mašte u stvarnost. Mogu postati „most“ između njega i stvarnog svijeta dok ne bude sposobno samo kročiti u njega. To podrazumijeva uključivanje u njegov život, ignorirajući svoj impuls da se ne guraju previše u njegov prostor (Greenspan, 2004.).

Jedan od glavnih i najvažnijih postupaka roditelja je prihvaćanje. Dakle, ako shvate da je njihovo dijete povučeno, od roditelja se traži da bude pažljiv, da zagrlje svoje dijete, prihvate ga takvog kakav je jer upravo roditelj je najvažniji djetetov oslonac.

Veoma je važno paziti da ga riječima ne povrijedite. Takvo dijete ima manjak samopouzdanja i veoma su osjetljivi na riječi. Znamo koliko se djeca vesele kada dobiju nagradu za dobro obavljen posao, no važno je pohvaliti dijete, a i trud koji je uložio da dobro obavi taj posao. Djeca osjete roditeljsku ljubav, zato je važno biti spontan, zagrliti dijete, poljubiti ga i pokazati mu da smo ponosni na njega i da ga cijenimo. Pohvaliti ga treba, ali od srca, a ne tek tako jer dijete bi moglo shvatiti da mu to govorimo reda radi. Poznato je učenje po modelu, tako mi djetetu trebamo biti pozitivan model. To znači da ne smijemo biti kritični, nerealni i nesigurni u vezi vlastitih sposobnosti jer dijete će se početi ponašati onako kako je naučilo od nas. Stoga, njegujući vlastito pouzdanje, dijete će dobiti pozitivan model.

Dijete ne treba kritizirati zbog toga što je povučeno i tiho jer onda će pomisliti da je manje vrijedno i da nešto nije u redu s njim. Ako dijete ima sklonosti za nekakav talent, a roditelji žele da ga on prezentira pred prijateljima ili obitelji važno je da ga zamolimo. Ako ga gurnemo u središte pozornosti bez najave i upozorenja neće se osjećati ugodno i možemo očekivati odbijanje. Ako je u pitanju javni nastup, takvu

vještinu treba svladati postupno tako da ga izvede pred roditeljima ili bližnjima, a ako mu i pred njima bude neugodno ne treba ni tražiti to od njega. Puno puta roditelji odgovaraju umjesto djece, a djeci treba samo malo više vremena da se oslobode. No, samim time što odgovaraju umjesto djeteta, ono će se još više povući u sebe jer ne može doći na red. Važno je dopustiti mu da se razvije, poštovati ga, biti mu potpora, a najvažnije je da ga prihvatimo baš takvog kakav je (Krajačić, 2014.).

4.7 JAČANJE SAMOPOUZDANJA

Samopouzdanje je vjerovanje u svoju sposobnost da nešto radimo dobro. Svima je dobro poznat osjećaj zadovoljstva i sreće kada nešto dobro napravimo. Juul (1996.) navodi kako se samopouzdanje odnosi na ono za što smo talentirani i u čemu smo dobri. Što smo u nečemu bolji, to više samopouzdanja imamo upravo u tom području – intelektualnom ili tjelesnom, stvaralačkom ili u odnosima s ljudima. Kod djeteta samopouzdanje se razvija u skladu s povratnim informacijama koje dobije od učitelja, roditelja, prijatelja i drugih. Ako pohvalimo dijete za nešto što je dobro napravilo, dijete to osjeti i ponosno je na sebe i tako razvija vjeru u sebe. Iz osobnog iskustva, nema boljeg osjećaja nego kada dobiješ pohvalu ili poklon za svoj rad, posebice ako se radi o nečemu u čemu i nisi pretjerano dobar, pa je usvajanje te vještine i krajnji rezultat koji je dobar samo poticaj da drugi put napraviš bolje. To djeci puno znači i oni tu sreću pokazuju na najiskreniji način. Djeci je potrebno omogućiti okruženje u kojemu će njihovo samopouzdanje jačati. Ono što treba izbjegavati i što vodi niskom samopouzdanju je stalno kritiziranje, podizanje glasa na dijete, ignoriranje i zapostavljanje te očekivanje od djeteta da u svakoj prilici bude savršeno

Uvažavajući i provodeći ove savjete moguće je u velikoj mjeri utjecati na razvoj samopouzdanja kod djece posebice ako se radi o povučenoj djeci, njima je potrebno puno više. U suprotnom, dijete se može osjećati manje vrijednim te se zbog niskog samopouzdanja mogu razviti neželjene posljedice.

Prema Katz i McClellan (1999.) prijateljstvo, kao jedan od aspekata socijalnih kompetencija, pojačava mentalno zdravlje i kvalitetu življenja tijekom cijeloga života. Osim toga, samopouzdanje omogućuje dobru komunikaciju što vodi i boljoj suradnji među vršnjacima. Kod povučene djece sve ide sporijim tijekom i potrebno im je više vremena. Kod njih je još važniji postupak razvoja samopouzdanja jer im je za to znatno više potrebna pomoć. Važno je pridržavati se osnovnih „pravila“ i povučeno dijete će osjetiti sigurnost koju mu pružamo i početak će put ostvarivanja i jačanja svog samopouzdanja.

5. SOCIJALIZACIJA AGRESIVNOG I POVUČENOG DIJETETA U PREDŠKOLSKOJ DOBI

5.1 PROBLEMSKO PODRUČJE

Pojam agresije možemo pronaći u svakodnevnom govoru te je ona vrlo složen fenomen koji se istraživao kroz dugi niz godina i iznosio kroz različite teorije. Često puta je ta riječ krivo upotrebljavana. Pregledom definicija i teorija agresivnosti kroz rad saznajemo da se većina autora slaže oko toga da agresija predstavlja nanošenje štete nekoj drugoj osobi, ali pritom se ne slažu svi s tim je li agresija izvedena s nekom namjerom. Dijete koje je sklono agresivnom ponašanju često ne razumije vlastite i tuđe emocije, doživljava okolinu neprijateljskom, brzopleto donosi zaključke, ima nedostatak suosjećanja i nedostatak vještina za rješavanje problema. S druge strane, u radu se susrećemo s još jednim čestim oblikom ponašanja kojeg zamjećujemo kod djece, a to je socijalna povučenost. Karakteristike takve djece su nam većinom dobro poznate, dok su nam uzroci i načini na koji se problem kod takve djece rješava manje poznati i najbolje su objašnjivi na primjeru koji se vidi uživo i u interakciji i radu s takvom djecom, a ja sam bila u toj prilici.

Problemi u socijalizaciji javljaju se kod sve više djece i važno je na vrijeme to uočiti i krenuti s postupcima kojima će se djecu potaknuti na promjene. Mnogo puta takva djeca bivaju zapostavljena jer jednostavno s njima je preteško ili se nema vremena. Upravo su agresivnost i povučenost najčešći

problemi koji pogađaju djecu od najranije dobi i kod takve djece postupak socijalizacije je mnogo teži. Može se dogoditi da u nekim slučajevima sam roditelj bude krivac zbog određenog ponašanja djeteta i tada je bitno da reagira odgojitelj jer je on prvi nakon roditelja koji prati djetetov razvoj.

5.2 CILJ I SVRHA ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovog istraživanja ispitati proces socijalizacije agresivnog i povučenog djeteta u vrtićkom okruženju.

Svrha je proširiti postojeća saznanja o agresivnoj i povučenoj djeci koja bi se mogla koristiti u budućem radu.

5.3 ZADACI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Prema gore navedenim ciljevima možemo izvesti ove zadatke i hipoteze:

1. Zadatak je pratiti proces razvoja komunikacije kod agresivne i povučene djece.

Pretpostavlja se da vrtićko okruženje pozitivno djeluje na proces razvoja komunikacijskih vještina kod agresivne i povučene djece.

2. Zadatak je pratiti sudjelovanje u svakodnevnim aktivnostima te njihovo svladavanje i motivaciju kod povučene i agresivne djece.

Pretpostavlja se da vrtićko okruženje pozitivno djeluje na stvaralaštvo i motivaciju za svakodnevne zadatke kod povučene i agresivne djece.

3. Zadatak je proučavati i pratiti postupke zatvaranja u sebe, strahove, manjak interakcije s vršnjacima u grupi i nedostatak samopouzdanja kod povučene djece.

Pretpostavlja se da se tijekom boravka određenim postupcima u vrtićkom pozitivnom okruženju oblici ponašanja koji su prisutni kod povučene djece smanjuju, a razina samopouzdanja raste.

4. Zadatak je pratiti ispade bijesa, fizičko i psihičko zlostavljanje kod agresivne djece.

Pretpostavlja se da vrtićko okruženje pozitivno djeluje na smanjivanje ispada bijesa te psihičkog i fizičkog zlostavljanja.

5.4 Ispitanici

Istraživanje je provedeno u jednom dječjem vrtiću u Pakracu. Na početku provođenja istraživanja nisam bila upoznata kod koje djece se može primijetiti da imaju karakteristike agresivnog ili povučenog djeteta tako da sam ih sve promatrala kao cjelinu, a kasnije sam izdvojila njih troje koji su bili skloni agresivnom ponašanju i socijalnoj povučenosti. Djeca su bila u mješovitoj skupini, a kronološka dob djece koju sam promatrala je od 4 do 5 godina. U toj skupini je bio i jedan dječak s oštećenjem vida na kojeg sam skrenula pozornost upravo zbog odnosa agresivne i povučene djece te na koji način oni njega doživljavaju i kako se odnose prema njemu. Također je tu bio i asistent. U nastavku slijedi opis skupine u kojoj sam boravila te posebno opis djece. Imena djece su promijenjena radi zaštite njihove anonimnosti sukladno Kodeksu etike za psihološku djelatnost (NN 13/05).

Vrtićka skupina „Leptirići“ je mješovita skupina u kojoj sam boravila prilikom provođenja istraživanja. Skupina je brojala 22 djece, od toga je bilo 12 djevojčica i 10 dječaka.

Djevojčica Marina, 4 godine (povučeno dijete)

Djevojčica Marina ide u mješovitu vrtićku skupinu „Leptirići“. U vrtić je krenula još od jaslica i dobro je upoznata s vrtićkim kućnim redom i aktivnostima. Marina je veoma šutljiva, povučena i rijetko nasmijana djevojčica. Od prvog dana zamijetila sam da se drži po strani, ne ulazi previše u komunikaciju i igru sa drugom djecom, a najteže joj je kada mora istupiti pred cijelu skupinu i nešto ispričati. Pokušavajući stupiti s njom u komunikaciju mogu reći da je veoma teško. Prilikom neke svađe ili konflikta povlači se i po izrazu lica i pokretu tijela rekla bih i da se boji. Roditelji su naveli da je ona od malena takva. Nisu imali nikakvih problema s njom, ali jednostavno ne znaju zašto je tako tiha i mirna. Naveli su da se i kod kuće isto tako ponaša.

Dječak Leon, 5 godina (agresivno dijete)

Dječak Leon također ide u vrtićku skupinu „Leptirići“. Krenuo je u vrtić s 3 godine. Kako je jedino dijete u obitelji navikao je da je sva pažnja posvećena samo njemu, a znamo da u vrtiću ima puno djece pa mu je, kako sam tijekom promatranja

mogla vidjeti, veoma teško prilagoditi se na to da više nije sam, da nisu sve igračke njegove i da ih mora dijeliti s drugima. Kada nešto nije kako bi on htio zna udariti drugo dijete, počupati za kosu ili ugristi. Nakon toga se rasplače, potrebno mu je jako dugo da shvati što je učinio i da se za određeni postupak ispriča. Roditelji su naveli da su imali dosta problema i kod kuće jer je ponekad znao nešto od sile potrgati i uništiti. Upravo zbog toga su mislili da će vrtićko okruženje pozitivno utjecati na njegovo ponašanje i da će naučiti kako se sprijateljiti i naučiti dijeliti nešto s ostalom djecom.

Dječak Marko, 5 godina (agresivno dijete)

Dječak Marko ide u vrtićku skupinu „Leptirići“. Marko je u vrtić krenuo s 3 godine. Naime, on je dječak koji ima oštećenje vida i ranije sam ga spomenula. Tijekom promatranja mogla sam zamijetiti koliko je ovaj dječak pun života i energije iako ne vidi. Na njemu su jako vidljive promjene raspoloženja pa je tako jedan dan miran, tih i motiviran je za rad, dok je drugi dan veoma agresivan, ne želi sudjelovati ni u jednoj aktivnosti i odbija se uključiti u igru. Veoma je inteligentan i voli pomoći. Jako voli razgovarati sa starijim osobama. Druga djeca su ga jako dobro prihvatila i nikada nisu bila bezobrazna prema njemu. U trenutcima kada ima ispade bijesa i kada postane agresivan druga djeca ga pokušavaju smiriti i ne ulaze u konflikt s njim. Ponekad je bio agresivan i prema odgojiteljici, više nego prema drugoj djeci, jer ga je ona pokušala smiriti. Roditelji su ga upisali u vrtić upravo zbog tog procesa socijalizacije i da bude prihvaćen u društvu jer znamo da su djeca, a ponekad i ljudi, puni predrasuda prema osobama s raznim tjelesnim oštećenjima.

5.5 POSTUPAK

Istraživanje je provedeno u trajanju od dva mjeseca u dječjem vrtiću „Maslačak“ u Pakracu. Dopuštenje za provođenje mog praćenja i istraživanja je dala ravnateljica vrtića, a roditelji i odgojitelji su isto bili upućeni u svrhu i cilj mog praćenja

i istraživanja djece. Djeca nisu znala zbog čega sam s njima kako to ne bi utjecalo na njihovo ponašanje.

Prvo sam promatrala cijelu odgojnu skupinu kao cjelinu, a zatim sam izdvojila njih troje kod kojih sam mogla zamijetiti karakteristike socijalne povučenosti i agresivnosti. Prije početka istraživanja odgojiteljica mi je dala osnovne podatke o djeci, kako funkcioniraju kao skupina i je li ikada bilo nekakvih ozbiljnijih situacija, a meni je prepustila da prilikom boravka i promatranja sama uvidim koja od djece imaju koje probleme u ponašanju. Prilikom ulaska u skupinu upoznata sam s dobi djece i imenima. Proces opažanja i aktivnog sudjelovanja u aktivnostima s djecom trajao je dva mjeseca. Prvi tjedan je bio posvećen upoznavanju i promatranju. Nakon toga aktivno sam sudjelovala u svim aktivnostima, a pritom i osmislila nekoliko aktivnosti i igara u kojima sam mogla pratiti djecu tijekom istraživanja. Mjerni instrument koji sam koristila je bio dnevnik u koji sam svakodnevno zapisivala bilješke i nakon svakoga dana pratila napredak za svako dijete.

5.6 REZULTATI

Praćenje i promatranje prikazani su u tablicama. Prvo je prikazan prvi, odnosno drugi zadatak kroz određeni vremenski period koji sam podijelila na svaka dva tjedna. U drugoj tablici su prikazane karakteristike koje su prisutne kod djece ovisno je li dijete povučeno ili agresivno, a to obuhvaća treći, odnosno četvrti zadatak. Ispod tablice su sažeti rezultati.

Tablica 1. Proces razvoja komunikacije i izvođenja aktivnosti djevojčice Marine

Djevojčica Marina, 4 godine	Komunikacija	Izvođenje svakodnevnih aktivnosti
Prva dva tjedna	-niska razina komunikacije, govori osnovne riječi kao što su hvala, molim i kada treba na toalet, koristi neverbalnu komunikaciju, s odgojiteljicom izmjenjuje par riječi, prilikom govora pred drugom djecom ima strah i odbija bilo što reći ili odgovoriti na pitanje	-sudjeluje u likovnim aktivnostima, tjelesne aktivnosti izbjegava, većinom se drži po strani, ne voli ni glazbu ni ples - odlazak na toalet, pospremanje kreveta i sobe radi veoma uredno i oko toga nema nikakvih problema -crteži su joj uvijek ispunjeni hladnim bojama i uvijek je pola papira prazno
Druga dva tjedna	-još uvijek niska razina komunikacije sa ostalom djecom, sa mnom ostvaruje neverbalnu komunikaciju, još uvijek se plaši javnih nastupa pred drugom djecom	-još uvijek nije zainteresirana za glazbene aktivnosti, dok djeca pjevaju ona šuti, -polako sudjeluje u tjelesnim aktivnostima, ali veoma kratko -još uvijek se ne vidi napredak u crtežu
Treća dva tjedna	-počinje ostvarivati neverbalnu komunikaciju s djecom, sa mnom polako ostvaruje komunikaciju, ali pritom ja iniciram i ispitujem dok ona daje kratke odgovore	-pokazuje zainteresiranost za aktivnosti u dvorištu, sudjeluje u igri loptom, još uvijek ne pjeva i ne pleše, izbjegava držanje za ruke u paru -polako se vidi napredak u crtežu, počinje koristiti tople boje, najviše žutu, još uvijek nema definiranih oblika
Četvrta dva tjedna	-razina i učestalost komunikacije se povećala, sa mnom ostvaruje komunikaciju, ali ne kao ostala djeca, s pojedinim vršnjacima je stupila u interakciju, ali to ne traje dugo, prilikom govora pred ostalom djecom nije još sigurna, ali je na dobrom putu da joj strah od javnog nastupa nestane zbog	-sve više sudjeluje u tjelesnim aktivnostima, prihvaća držanje za ruke s drugim djetetom, kod izvođenja plesnih točki uključuje se u ples, uključuje se u pjevanje, ali ne u potpunosti prilikom grupnog izvođenja pjesmice, napredak

učestalog ohrabivanja od odgojitelja, mene i ostale djece

se vidi u crtežu, naslikala je sunce i cvijeće

Tablica 2. Karakteristična ponašanja socijalne povučivosti djevojčice Marine

zatvaranje u sebe	strahovi	niska razina interakcije	nisko samopouzdanje
<p>-niska razina komunikacije, udaljava se od druge djece</p> <p>-u prostoriji u kojoj borave drži se po strani, pogled je odsutan, izbjegava kontakt očima, ako ju nešto boli ili muči ne želi reći nikome, osim ponekad odgojiteljici</p> <p>-igra se uglavnom sama, a njena igra je većinom bila pregledavanje slikovnica i u kutiću za frizere</p>	<p>-veliki strah od istupanja pred drugu djecu, nesigurna je, odbija odgovoriti na pitanja odgojitelja i druge djece</p> <p>-prilikom gledanja konflikta druge djece plaši se i čini se kao da će početi plakati</p> <p>-odbija igrati igre loptom i boji se kad bi lopta išla prema njoj ili joj ju netko želi dodati u ruke</p> <p>-crtež bez toplih boja, više od pola papira prazno</p>	<p>-nepovjerljiva je prema ostaloj djeci, na njihova pitanja ne odgovara ili odgovori sa da ili ne</p> <p>-prilikom aktivnosti koja uključuje verbalnu komunikaciju treba dugo čekati dok odgovori, a većinom odbija odgovoriti i uključiti se</p>	<p>-tijekom izvođenja neke aktivnosti potrebna je velika potpora i bodrenje odgojitelja jer je bila sporija od ostale djece pa se ponekad vidjelo da je zbog toga tužna i potištena ako ne završi nešto na vrijeme</p> <p>-ako ju netko od djece slučajno gurne ili nešto krivo kaže rasplače se i misli da je ona nešto pogriješila</p>

Kao što pokazuje tablica 1. djevojčica Marina je od početka pa do kraja mog praćenja napredovala. Niska razina komunikacije se podigla na srednju razinu što je puno za vrijeme koje smo proveli s njom. Važno je to da smo svaki dan u dva mjeseca inzistirali i bili veoma uporni što je i rezultiralo pomakom na bolje, a pomak se vidi i u obavljanju aktivnosti. Od znatne je važnosti da se s njom treba još puno raditi da se do početka škole oslobodi, da normalno stupa u interakciju sa vršnjacima i da joj nestane strah od javnog nastupa. Kao što prikazuje 2. tablica djevojčica Marina je imala karakteristike povučenog djeteta koje su prikazane. Njezin proces adaptacije na vrtić je bio znatno teži i sporiji nego kod druge djece, a tako i proces socijalizacije, no svakodnevnim radom dijete je napredovalo.

Tablica 3. Proces razvoja komunikacije i izvođenja aktivnosti dječaka Leona

Dječak Leon, 5 godina	Komunikacija	Izvođenje svakodnevnih aktivnosti
Prva dva tjedna	<ul style="list-style-type: none"> -u komunikaciji s ostalom djecom u skupini vodi glavnu riječ, ne pazi dok ostali govore, često upada u riječ i ispituje -ako mu se ostala djeca verbalno suprotstave napušta razgovor ili se svađa dok god nije po njegovom -ima bogat vokabular -ponekad zna izgovoriti i ružne riječi i uvrede drugoj djeci bez razloga 	<ul style="list-style-type: none"> -u svakodnevnim aktivnostima kao što su odlazak na toalet, stajanje u koloni i sl. uvijek želi biti prvi i ako mu to nije dopušteno plače i gura drugu djecu -sudjeluje u likovnim, glazbenim i tjelesnim aktivnostima -u tjelesnim aktivnostima ponekad zna namjerno gađati drugu djecu loptom, ako netko slučajno zapne za njega udari ga, povuče za kosu ili podmeće nogu -prilikom plesa ponekad odbija držanje u paru s djetetom koje odgojiteljica odredi pa se baca po podu i plače

		<p>-u igri želi sve igračke za sebe, ne želi dijeliti s drugom djecom</p> <p>-za vrijeme jela zna biti nemiran ili ako mu se jelo ne sviđa zna prosuti ili proliti</p>
Druga dva tjedna	<p>-još uvijek upada u riječ i nestrpljiv je dok drugi govore, ne uspijeva ostvariti normalnu komunikaciju s ostalom djecom jer uvijek završi svađom</p> <p>-kada odgojiteljica upita želi li netko prepričati svoj prijašnji dan uvijek se prvi javi i ne dozvoljava da druga djeca govore, nakon opomene se sili i ne želi više sudjelovati u razgovoru</p> <p>-sa mnom ostvaruje verbalnu komunikaciju, ali ne dozvoljava da mu pokažem kad je pogriješio u nekom postupku</p>	<p>-još uvijek ne shvaća da ne može uvijek biti na čelu kolone ili prvi otići oprati ruke</p> <p>-u tjelesnim aktivnostima je napredovao, ne gura se i ne gađa drugu djecu loptom ili namjerno podmeće noge</p> <p>-kod likovnih aktivnosti zna baciti bojice ako netko od djece uzme s njegova stola</p> <p>-veoma je nemiran, gura stolicu, ljulja se i gurka ostalu djecu ispod stola</p> <p>-ako mu netko od djece pokuša uzeti igračku sili se, udara drugo dijete i još uvijek ne želi ništa dijeliti s drugima</p>
Treća dva tjedna	<p>polako ostvaruje normalnu komunikaciju s djecom, naučio je slušati i ne upadati u riječ dok odgojiteljica priča</p> <p>-još uvijek želi prvi ispričati ako se razgovara o nečemu, ali mu odgojiteljica ne dozvoljava ako je taj dan bio neposlušan i nemiran</p> <p>-verbalno ne vrijeđa drugu djecu</p> <p>-sve više koristi riječi: molim, hvala i izvoli</p>	<p>-prilikom izvođenja aktivnosti inzistirali smo na radu u grupama, uzajamnom pomaganju da bismo pobudili osjećaj za dijeljenje</p> <p>-ponekad zna namjerno izazivati i gurkati drugu djecu ako mu je dosadno ili nije zainteresiran za aktivnost, ali znatno manje nego na početku</p> <p>-za stolom sjedi mirno, ne gura drugu djecu, za vrijeme jela se</p>

	<p>-ako je nešto krivo napravio pristaje se ispričati, ali još uvijek ga na to treba poticati i reći mu da je to potrebno</p>	<p>ponaša normalno, ne prolijeva i ne baca ako mu se jelo ne sviđa</p>
<p>Četvrta dva tjedna</p>	<p>-komunikacija s vršnjacima je na normalnom nivou, ne vrijeđa i ne govori ružne riječi, komunikacija s odgojiteljicom je dobra iako nekad na njezinu zamolbu ili zadatak zna odgovoriti da ne želi to raditi</p> <p>-počinje koristiti riječ oprost i počinje shvaćati njezino značenje</p> <p>-ne upada u riječ, ako želi govoriti digne ruku i strpljivo čeka</p> <p>-ako ima neki problem pristaje na to da ga kaže</p>	<p>-naučio je biti miran u trenucima kada se to od njega zahtijeva,</p> <p>-ako počne biti nasilan prema drugoj djeci ili ako ima ispade bijesa odgojiteljica ga uputi u kutak koji smo nazvali „MIRAN KUTAK“ i tamo provodi vrijeme dok se ne smiri, a nakon toga se ispriča</p> <p>-u glazbenim, likovnim i tjelesnim aktivnostima sudjeluje i aktivan je, voli aktivnosti koje uključuju ples, skakanje i pjevanje</p>

Tablica 4. Karakteristična agresivna ponašanja dječaka Leona

ispadi bijesa	psihičko zlostavljanje	fizičko zlostavljanje
-veoma česti, prilikom igre ako mu netko uzme igračku, ako ne može biti na čelu kolone odbija stati u sredinu, često se baca po podu i plače, odbija se obući ili obući, baca odjevne predmete druge djece, ako mu ne odgovara određeno jelo odbija jesti, gura stolice, proljeva po stolu, udara vilicama i žlicama, ponekad se događalo i da je namjerno prolio i prosuo po podu samo kako ne bi morao pojesti	-vrlo često upada u riječ, ne dozvoljava ostalima da govore -ponekad je vrijeđao drugu djecu kad bi ih odgojiteljica pohvalila, rugao se i smijao samo kako bi privukao pažnju na sebe - u igri s drugom djecom često je vrijeđao drugu djecu bez razloga i želio je djelovati kao vođa tako da ga se svi boje i da ga svi moraju slušati	-u situacijama kada nije po njegovom ili kada netko uzme igračku kojom se je igrao i više se ne igra zna gurnuti, štipati ili gristi drugu djecu -u tjelesnim aktivnostima zna namjerno pogoditi nekoga loptom, nagaziti nogom ili gurnuti -za vrijeme jela gura nogama drugu djecu ispod stola -nekoliko puta je bacao predmete, najčešće igračke po sobi pa je znao pogoditi i djecu oko sebe

Kao što prikazuje tablica 3. dječak Leon je napredovao. Važno je to da su neki osnovni problemi kao što su guranje, udaranje i maltretiranje druge djece znatno smanjeni, naravno ne u potpunosti, ali napredak je vidljiv. S takvom djecom kao što je Leon potrebno je svakodnevno raditi jer agresija je veoma širok pojam te valja biti jako dobro upoznat s problemom i naći za svaku situaciju prigodno rješenje. Tablica 4. prikazuje da su karakteristike agresivnog ponašanja bile prisutne kod njega. Na

početku je bilo veoma teško ostvariti bilo kakav normalni oblik komunikacije, no u svakodnevnom boravku i radu s njim najvažnije smo postigli, a to je izbacivanje uvreda, upadanje u riječ i uvođenje isprike za neki krivi postupak.

Tablica 5. Proces razvoja komunikacije i izvođenja aktivnosti dječaka Marka

Dječak Marko, 5 godina	Komunikacija	Izvođenje svakodnevnih aktivnosti
Prva dva tjedna	<ul style="list-style-type: none"> - oslonac mu je govor, sluh i dodir -ovisno o raspoloženju komunicira s drugima -odbija odgovoriti ako mu se ne da, gleda u daljinu, trlja rukama po očima i govori kratke nedefinirane i nepovezane riječi -veoma često upada u riječ kada odgojiteljica nešto objašnjava i želi nešto pitati, a kada dobije dopuštenje šuti 	<ul style="list-style-type: none"> -njegovo raspoloženje također utječe na to kako će sudjelovati u aktivnostima, najviše voli glazbene i tjelesne aktivnosti uz pomoć asistenta, ponekad ako vidi da mu odmah ne ide postane ljut i odbija nastaviti raditi, u igri igračkama ne voli da mu netko smeta, voli se igrati sam, ponekad kad se netko od djece želi uključiti postane ljut, sili se i ne želi ga primiti
Druga dva tjedna	<ul style="list-style-type: none"> -komunikacija s djecom u grupi je češća jer se vidi da ostala djeca to potiču -ponekad se dogodi da im ne želi odgovoriti na pitanje, no ostala djeca počinju shvaćati njegove promjene i da je nekad raspoložen, a nekad nije -jako voli kad u grupu dođe neka starija osoba u posjet (npr. ravnateljica, domar ili spremačica) 	<ul style="list-style-type: none"> -još uvijek promjene raspoložene vidljive, očituju se u niskoj koncentraciji i nezainteresiranosti za rad -prilikom odlaska na toalet igra se sa vodom nad umivaonikom, šprica i baca toalet papir -prilikom oblačenja odjeće i obuće ako se ide na dvorište ne želi obući tenisice i skida ih, baca po podu

	-postavlja im specifična pitanja kao npr. „Što se nalazi u prtljažniku vašeg auta?“ ili „Imate li perilicu za pranje rublja?“	-na vrtićkoj terasi se drži po strani, ne želi sudjelovati u igri
Treća dva tjedna	-polako ostvaruje komunikaciju s djecom, kad ga nešto pitaju odgovori im lijepo, kad šuti onda znaju da nije raspoložen i ne gnjave ga, pažljivo sluša odgovoriteljicu i rijetko upada u riječ, ali zna postavljati pitanja sve dok mu ne odgovori -prema odraslima je pristojan, voli razgovarati s njima i stekla sam dojam da se uz njih osjeća starije i važnije	-vidi se pomak u ponašanju za stolom, mirno sjedi i ne gura nogama stol, stolicu i ne baca predmete na pod, u igri je otvoreniji, pristupačniji, djeca vole biti u njegovom društvu, pomažu mu, bliski su i osjeti se povezanost među njima, još uvijek se zna ponekad naljutiti ako mu netko sjedne na mjesto pa se zna dogoditi da pljune ili se počne bacati po podu jer je navikao na to da na njegovo mjesto nitko ne može sjesti
Četvrta dva tjedna	-ostvario je normalnu komunikaciju s djecom, jako su pristupačni i uvijek mu pričaju viceve i smiješne događaje -sve više se smije, promjene raspoloženja su još uvijek prisutne, ali sve manje se očituju na njegovo ponašanje -sve manje upada u riječ i čeka dok ostala djeca dobiju priliku za govor i pitanja	-ima energije i volje za obavljanje aktivnosti iako su još uvijek prisutne promjene raspoloženja i odlučuju o tome hoće li mu taj dan biti uspješan ili ne -vidi se pomak u tjelesnim aktivnostima, rado se igra loptom i dozvoljava drugoj djeci da mu pomognu ako zapne, padne ili neuspješno nešto napravi

Tablica 6. Karakteristična agresivna ponašanja dječaka Marka

ispadi bijesa	psihičko zlostavljanje	fizičko zlostavljanje
<p>-često mijenja raspoloženja, ako taj dan nije raspoložen ne želi sudjelovati u igri, aktivnostima u kojima je veoma dobar</p> <p>-odbija razgovarati s ostalom djecom, odgojiteljicom, veoma je razdražljiv</p> <p>-najčešći ispadi su lupanje šakama o pod, udaranje nogama o pod, vrištanje, čupanje kose</p> <p>-ponekad se ne može smiriti i sjediti na stolici za vrijeme ručka pa udara nogama o stolicu, ustaje od stola i vrišti kad ga odgojiteljica pokuša smiriti</p>	<p>-ponekad se ne uspijeva kontrolirati u razgovoru, ne odustaje dok se ne odgovori na njegovo pitanje, najviše skreće s teme o kojoj se priča, upada u riječ i ako mu se ne odgovori odmah ispušta razne glasove i vrišti</p> <p>-u interakciji s drugom djecom ponekad zna izreći neku uvredu iako ga nitko nije izazivao i može se reći da bez razloga vrijeđa, a uvrede su nepovezane i izgovori ih sve u jednoj rečenici, nakon minute se ponaša kao da se ništa nije dogodilo</p>	<p>-najčešći oblik koji možemo staviti pod fizičko zlostavljanje je pljuvanje, bacanje igračkaka, a ponekad se dogodi i griženje</p> <p>-ako mu slučajno netko sjedne na mjesto ili osjeti u igri da je netko uzeo igračku kojom se igrao naljuti se i tad zna pljuvati, lupati igračkama o pod i bacati ih na djecu</p> <p>-kad ga odgojiteljica pokuša smiriti znalo se dogoditi da ju ugrize za ruku ili udari nogom</p>

Dječak Marko na kojeg ću u rezultatima, zbog njegovog oštećenja vida, malo više skrenuti pozornost je, za vrijeme koje sam provela s njim, napredovao više nego što sam očekivala. Kao što prikazuje tablica 5., uz stalnu pratnju asistenta veoma se dobro snalazi u prostoru, naučio je koje je njegovo mjesto, a ako netko sjedne na mjesto koje si je on odabrao specifično je ljut. Upravo su te njegove česte promjene raspoloženja najveći uzrok njegovog agresivnog ponašanja. Ako ujutro dođe u vrtić nasmijan tako će biti cijeli dan, no ako je od jutra neraspoložen znamo da neće biti zainteresiran za igru, aktivnosti, a još manje razgovor i druženje. Tablica 6. prikazuje da su karakteristična ponašanja kod agresivnog djeteta bila prisutna i kod njega. Pun je energije, kad je bio ljut tu energiju je trošio na krivi način, npr. griženje, pljuvanje, lupanje i bacanje igračkaka. No, mogu reći da je agresija upola smanjena i da je na dobrom putu da do polaska u školu nauči kontrolirati ispade uz svakodnevni rad s njim. Njemu, kao i ostaloj djeci, ne možemo neke stvari pokazati pa moramo pronalaziti druge načine kako doći do njegova srca da i on razumije što mu želimo reći i što očekujemo od njega.

5.7 RASPRAVA

Prema rezultatima istraživanja se može vidjeti kako su djeca koja su bila uključena u istraživanje i koje sam promatrala napredovala. Zadani ciljevi su se ostvarili, a hipoteze su potvrđene. Vrtičko okruženje pozitivno utječe na dječji razvoj i na razvoj dječjih vještina, važno je djelovati na ispravan način i raditi kontinuirano posebno s djecom koja imaju određene probleme u ponašanju kao što je ovdje bio slučaj s povučenom i agresivnom djecom.

Prvi zadatak bio je pratiti razvoj komunikacije kod agresivne i povučene djece. Hipoteza je potvrđena. Komunikacija je veoma važna već od najranije dobi, a neka djeca ne znaju kako bi uspostavila kontakt s drugom djecom jer možda nisu dovoljno komunicirala kod kuće s roditeljima ili su vrijeme, većinom, provela ispred televizora gledajući crtiće ili su ih roditelji na neki način zapostavili. U vrtiću su djeca stalno u skupinama i komunikacija je neizbježna. Važno je da dijete osjeti potporu, sigurnost i osjećaj pripadnosti toj skupini pa će tako lakše i stupati u razgovor i interakcija s vršnjacima će biti sve češća. Odgojitelj svojim ponašanjem i komunikacijom daje primjer djeci, potiče djecu na komunikaciju i uči ih vještinama. U tome su pomogle svakodnevne aktivnosti, sadržaji koji potiču na što veće verbalno izražavanje i igre kao

npr. „Kako sam proveo/la dan“? To je veoma pozitivno utjecalo na djevojčicu Marinu koja je imala veliki strah od javnog nastupa pred drugom djecom, nije se mogla verbalno izražavati i nedostajalo joj je samopouzdanja. Svakodnevnim ponavljanjem i upornošću te što većim uključivanjem postigli smo da taj strah djelomično nestane i da se malo više verbalno izražava kad se to od nje traži jer je bila izrazito povučena i nije imala potrebu razgovarati ni sa kim.

Kod agresivne djece kao što je Leon smo, isto tako, svakodnevnim igrama, aktivnostima koje su uključivale sadržaje i teme o prijateljstvu, koliko nam je prijatelj važan i koliko je važno pomoći sve manje čuli uvrede, a sve više lijepih riječi. Naravno, one nisu u potpunosti izbačene iz njegova rječnika, ali isto tako svakodnevnim radom i poticanjem napredak će biti još veći. Upadanje u riječ, slušanje, dvosmjerna komunikacija, također pokazuje napredak, a to je veoma važno za polazak u školu.

Kod Marka je bilo veoma teško u početku jer su njegove promjene raspoloženja veoma trajne i svakodnevne pa je njegov napredak i više nego zadovoljavajući. Uvrede i nekontrolirana pitanja, glasanje, deranje i upadanje u riječ je na dobrom putu da bude izbačeno iz njegove svakodnevne.

Od iznimne važnosti je pomoći im i svojom podrškom im pokazati da mi vjerujemo u njihov napredak i da smo uz njih i kad je dobro i kad je loše. Upravo na ovim primjerima vidimo razliku između agresivnog i povučenog djeteta. Kod povučenog djeteta se radi na poticanju i izražavanju koje je kod takve djece na minimalnoj razini i većinom se koriste neverbalnom komunikacijom, dok je kod agresivne djece problem verbalno izražavanje koje ponekad podrazumijeva uvrede, grube i nepristojne riječi koje nastojimo ukloniti iz rječnika i zamijeniti ih lijepim riječima.

Drugi zadatak je bio pratiti sudjelovanje u svakodnevnim aktivnostima te njihovo svladavanje i motivaciju kod povučene i agresivne djece. Pretpostavka je da vrtičko okruženje pozitivno djeluje na stvaralaštvo i motivaciju za svakodnevne zadatke kod povučene i agresivne djece. Kod Marine je od početka bilo vidljivo da sve aktivnosti u kojima je potrebno verbalno izražavanje, kao što su pjevanje, recitiranje ili svakodnevno prepričavanje nekih događaja koji su im se dogodili izvan vrtića, izbjegava i nerado sudjeluje u njima,. Likovne aktivnosti isto tako nisu bile zadovoljavajuće te se na njezinom crtežu nisu mogle primijetiti tople boje, no naposljetku dobili smo zadovoljavajući napredak za kratko vrijeme. Kod Leona je vidljiva razlika jer on je u svemu morao biti prvi, ljuti se ako nije na čelu kolone, za vrijeme tjelesnih aktivnosti gađao je druge loptom, i prilikom jela i za vrijeme crtanja je

veoma nemiran i zna srušiti nešto sa stola. Marko je prema promjenama raspoloženja odrađivao aktivnosti i najviše je volio glazbene aktivnosti. Njegova motivacija je varirala i bilo je potrebno stalno mu biti podrška, motivirati ga i biti mu oslonac. Kada je vidio da mu nešto ne ide od prve znao je imati ispade bijesa koji su navedeni u tablici. Važno je da smo kod Marine koja je bila povučena u svakodnevnim aktivnostima bili usmjereni na što više sadržaja koji uključuju verbalnu komunikaciju i da se i njezina riječ čuje, dok smo kod Leona i Marka nastojali potaknuti osjećaj dijeljenja, smanjivanje ispada bijesa i vršenja nasilja nad ostalom djecom.

Treći zadatak je bio utvrditi i pratiti postupke zatvaranja u sebe, strahove, manjak interakcije s vršnjacima u grupi i nedostatak samopouzdanja.

Hipoteza trećeg zadatka je da su navedene karakteristike prisutne kod povučene djece te da se tijekom boravka određenim postupcima u vrtićkom pozitivnom okruženju ona smanjuju, a razina samopouzdanja raste. U ovom slučaju zadatak se odnosi na djevojčicu Marinu. Kao što je prikazano u tablici veoma je povučena i sve ove karakteristike su bile prisutne kod nje. U grupnim smo aktivnostima i aktivnostima koje uključuju verbalnu komunikaciju najviše inzistirali na povezivanju s vršnjacima u grupi i izražavanju misli i osjećaja. Imala je veliki strah od nastupa pred drugom djecom i malo po malo smo joj povećali samopouzdanje, vidjela je da ju druga djeca slušaju unatoč tome što ne govori puno, no oni su pažljivo slušali i tu njezinu jednu rečenicu, a nekad i dvije do tri riječi. Sve više smo radili na izražavanju osjećaja jer nikada nije htjela reći ako ju nešto muči, zatvarala se u sebe i bilo je potrebno puno truda kako bismo došli do njezinog srca. Kako navode autorice Miljković i Rijavec (2004.) nepouzdana dijete obično je povučeno i voli sigurnost. Ne voli promjene, nove zadatke, izazove. Jako teško prima kritike, stalno traži povratne informacije je li nešto dobro. Kod Marine smo upravo zamijetili te strahove od javnog nastupa, nije izražavala emocije, tražila je sigurnost u jednom kutu sobe na koji je navikla i osjećala se nesigurno ako se zatekla slučajno u nekom konfliktu ili svađi. S njom je veoma važno raditi svakodnevno da strahovi nestanu, a verbalna komunikacija bude sve češća i da ju ona sama potiče jer je u školi veoma važno izboriti se za sebe, reći nešto, pitati i pokazati da si napredovao.

Četvrti zadatak bio je pratiti ispade bijesa, fizičko i psihičko zlostavljanje kod agresivne djece. Hipoteza zadatka je da su ove karakteristike prisutne kod agresivne djece i da vrtićko okruženje pozitivno djeluje na smanjivanje ispada bijesa te psihičkog i fizičkog zlostavljanja. Ovaj zadatak se odnosi na Leona i Marka. Kod Leona ispadi

bijesa su većinom bili prisutni ako bi mu netko uzeo igračku, ako mu nije odgovaralo jelo ili ako ne može biti na čelu kolone i uvijek je bio prisutan osjećaj nametanja da on mora biti prvi i glavni. Vrijeđao je drugu djecu, znao je i udariti, bacati igračke ponekad ugristi i štupati. Provodili smo razne grupne aktivnosti, igre koje imaju cilj naučiti poštivati drugu djecu, dijeliti igračke i naučiti koliko je važno imati prijatelja. Isto tako za svaku uvredu i povredu morao se ispričati, morao je uočiti u čemu je pogriješio i zašto se potrebno ispričati. Marko je, kako je navedeno u tablici, isto imao karakteristike koje obilježavaju agresivno dijete. Energičan je dječak i bio je voljan uvijek pomoći, ali promjene raspoloženja su određivale stupanj njegove motivacije pa su njegovi ispadi bijesa ponekad bili bez razloga, a očitovali su se u lupanju šakama, čupanju, nanošenju boli samome sebi, nemirima za stolom, lupanju o stol i odbijanju jela. Uz stalnu pratnju asistenta, kod Marka je vidljiv mali pomak. Stalna potpora, učestalo bodrenje, uključivanje u igre, aktivnosti i uzajamna pomoć je ono što je Marku potrebno, a mi smo mu to pružili kako bi što manje takvoga ponašanja bilo prisutno u školi. Naravno, s njim je potrebno svakodnevno raditi, kako u vrtiću tako i kod kuće. Znao je uvrijediti djecu, bacati igračke, ponekad, kad bi se jako razljutio, ugrizao bi ili udario odgojiteljicu i trebalo bi dugo vremena da ga smirimo, da shvati da se mora ispričati za svoje postupke. No, koliko god vremena trebalo važno je da nauči razlog i da zna što mora napraviti nakon takvoga ponašanja. Djeca su bila iznimno dobra, puna topline prema njemu i mislim da mu je to od velikog značenja da se osjeća prihvaćeno. Iako nije vidio, osjetio je kako se netko od djece u grupi osjeća i znao mu je naposljetku pružiti utjehu ako je tužan.

Veoma je važno da sva djeca u grupi budu povezana i da se svako dijete osjeća ugodno, prihvaćeno jer tad je puno lakše ostvariti ono što je potrebno da dijete nauči. Motivacija im je veća, lakše se usvajaju norme ponašanja i djeca pružaju pomoć djeci kojoj je to potrebno, kao npr. u ovom slučaju Marini, Leonu i Marku. Kroz rezultate smo vidjeli koliko je proces socijalizacije težak i najbolje se vidi razlika između djeteta koje je povučeno od djeteta koje je agresivno. Kako god i koliko god bilo teško važno je otkriti pravu srž problema i djelovati pravim metodama i ne zapostaviti niti jedan znak koji nam ukazuje na neki problem u djetetovu ponašanju. Važno je da grupa djeluje kao jedno i da se ne prave razlike jer svako dijete je posebno.

6. ZAKLJUČAK

U radu s djecom i svakodnevnoj interakciji s njima možemo shvatiti koliko je zapravo svako dijete posebno i da svako dijete zaslužuje pažnju i ljubav. Upravo zbog toga važno je kako u vrtiću tako i kod kuće ostvariti stalnu i uzajamnu interakciju, otkriti problem djetetova ponašanja i stvoriti uvjete za njegovu socijalizaciju i napredovanje. Ono što je zajedničko u radu s agresivnom i povučenom djecom je to da je važno naći put do njihova srca i otkriti zapravo što ih muči i koji je razlog što povučeno dijete samo šuti ili zašto agresivno dijete tuče drugu djecu. Ako dijete ima određene probleme u socijalizaciji i ponašanju potrebno je koristiti prave metode kako bismo mu olakšali i omogućili mu napredak u svakom kontekstu. Bitna razlika između agresivnog i povučenog djeteta je njihova percepcija, odnos prema drugoj djeci, način na koji uspostavljaju komunikaciju i obavljaju aktivnosti što se vidjelo u prikazanim tablicama. Znamo da je u vrtiću igra najvažnija i upravo kroz igru je to najviše i moguće. Važno je da ta igra ima cilj i da se na kraju vide rezultati. Isto tako, kroz svakodnevne aktivnosti dijete usvaja što je prihvatljivo, kako se ne može ponašati, što se radi u koje vrijeme, što je za što namijenjeno i time se stječe osjećaj samostalnosti i samouvjerenosti kod djece. Važno ih je pohvaliti da se oni osjećaju ponosno kad nešto dobro naprave. Važno je da dijete koje ima probleme u ponašanju ne percipiramo kao dijete manje vrijednosti.

7. LITERATURA

1. ASHER, S. R., HYMEL, S. i RENSHAW, P. D. (1984.) Loneliness in Children. *Child Development*. [Online] 55 (4). str.1456-1463. Dostupno na: <https://www.ecu.edu/cs-cas/psyc/upload/Asher-Hymel-Renshaw-1984.pdf>. [Pristupljeno: 21. rujna 2016.]
2. BASTAŠIĆ, Z. (1988.) *Lutka ima srce i pamet*. Zagreb: Školska knjiga.
3. BRAJŠA-ŽGANEC, A. (2003.) *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
4. BUJIŠIĆ, G. (2005.) *Dijete i kriza*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
5. CAIRNS, R. B. i CAIRNS, B. D. (1986.) *Biološke odrednice agresije: dominacija*. U: VASTA R., HAITH, M.M. i MILLER, S.A. (eds.) *Dječja psihologija*. 2004. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. ČUTURIĆ, M. (1995.) *Zabrinjava me moje dijete: ponašanja djece od 2. do 6. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
7. *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje, DSM-IV(1996.)* Američka psihijatrijska udruga. Jastrebarsko: Naklada Slap.
8. DODGE, K. A. (1987.) Behavioral antecedents of peer social status. *Child development*. [Online] 54 (6). str. 1386-1399. Dostupno na: http://www.jstor.org/stable/1129802?seq=1#page_scan_tab_contents. [Pristupljeno: 10. kolovoza 2106]
9. ESSAU, C.A. i CONRADT, J. (2006.) *Agresivnost djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
10. GEULEN, D., HURRELMANN, K., (1980): Zur Programmatik einer umfassenden Sozialisationstheorie. U: Hurrelmann, K. & Ulich, D. (eds.). *Handbuch der Sozialisationsforschung*. 1980. Weinheim
11. GOLEMAN, D. (1997.) *Emocionalna inteligencija: zašto može biti važnija od kvocijenta inteligencije*. Zagreb: Mozaik knjiga.
12. GREENSPAN, S.I. (1995.) *Zahjevna djeca*. Zagreb: Ostvarenje.
13. GREENSPAN, S.I. (1999.) *Razvoj zdravog uma*. Zagreb: Ostvarenje.
14. GREENSPAN, S.I. (2002.) *Sigurno dijete*. Zagreb: Ostvarenje.

15. GREENSPAN, S.I. (2004.) *Program emocionalnog poticanja govorno-jezičnog razvoja: intenzivni program za obitelj, terapeute i edukatore*. Zagreb: Osvarenje.
16. HAUGH-SCHNABEL, G. (1997.) *Agresivnost u dječjem vrtiću- Razumijevanje i svladavanje problema*. Zagreb: EDUCA.
17. JUUL, J. (1995.) *Razgovori s obiteljima: perspektive i procesi*. Zagreb: Alinea.
18. KATZ, L.G. i McClellan, D.E. (1999.) *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: EDUCA.
19. KERESTEŠ, G. (2002.) *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rada*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
20. KLARIJN, M. (2006.) *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Zagreb: Naklada Slap.
21. *Kodeks etike za psihološku djelatnost* (Narodne novine, 13/05)
22. KRAJAČIĆ, D. (2014.) *Povučeno dijete. Kutak za roditelje: korisni savjeti za roditelje*. [Online] 14 (1). str.1-5. Dostupno na: http://ss-centar-odgojiozbrazovanje-zg.skole.hr/roditelji/korisni_savjeti_za_roditelje?news_hk=5504&news_id=492&mshow=926. [Pristupljeno: 8. srpnja 2016.]
23. Langley, J., McGee, R., Silva, P., Williams, S. (1983): Child behavior and accidents. *Pediatric Psychology*. [Online] 29 (2). str.181-189. Dostupno na: <https://academic.oup.com/jpepsy/article-lookup/doi/10.1093/jpepsy/jsh015>. [Pristupljeno: 15. srpnja 2016.]
24. LEBEDINA-MANZONI, M. (2010.) *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
25. LJUBETIĆ, M. (2001.) *Važno je znati kako živjeti: rano otkrivanje poremećaja u ponašanju predškolske djece*. Zagreb: Alinea.
26. MACKONCHIE, A. (2006.) *Dječji ispadi bijesa*. Zagreb: Mozaik knjiga.
27. MCLEOD, S. A. (2011.) *Bandura - Social Learning Theory*. NJ: Prentice Hall.
28. MILJKOVIĆ, M. i Rijavec, M. (2002.) *Bolje biti vjetar nego list*. Zagreb: IEP.
29. NIKOLIĆ, S. i MARAGUNIĆ, M. (2004.) *Dječja i adolescentna psihijatrija*. Zagreb: Školska knjiga.
30. OAKLANDER, V. (1996.) *Put do dječjeg srca*. Zagreb: Školska knjiga.

31. PETERMANN, F. i PETERMANN, U. (2010.) *Trening s agresivnom djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
32. REČIĆ, M. (2006.) *Odnosi među djecom*. Đakovo: Tempo.
33. ROWELL HUESMANN, L. (1994.) *Aggressive Behavior: Current Perspectives*. In HOGG, M. A. & COOPER, J. (eds.). *The Sage Handbook of Social Psychology*. New York: Plenum Press.
34. RUMPF, J. (2009.) *Vikati, udarati, uništavati: kako postupati s agresivnom djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
35. SHOW, D. S. i WINSLOW, E. B. (1997): Precursors and correlates of antisocial behavior from infancy to preschool. U: STOFF, D.M., BREILING, J., & Maser, J. (eds.). *Handbook of antisocial behavior*. New York. Wiley
36. SOMMERS-FLANGAN, R., J. (2006.) *Kada nas dijete zabrinjava: uobičajena razdoblja djetinjstva ili ozbiljni problemi?* Zagreb: Ostvarenje.
37. STAMER-BRANDT, P. (2002.) *55 SAVJETA kad vašem djetetu treba samopouzdanja*. Rijeka: Andromeda.
38. STARC, B., ČUDINA-OBRAĐOVIĆ, M., PLEŠA, A., PROFACA, B. i LETICA, M., (2004.) *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb. Tehnička knjiga.
39. STIEFENHOFER, M. (2002.) *55 SAVJETA kad se djeca svađaju*. Rijeka: Andromeda.
40. UZELAC, S. i BOUILLET, D. (2007.) *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
41. VASTA R., HAITH, M.M. i MILLER, S.A. (1997.) *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
42. VELKI, T. (2014.) Agresivnost i prihvaćenost u skupini djece predškolske dobi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*. [Online] 14 (12). str.15-21. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=193758. [Pristupljeno:10. lipnja. 2016.]
43. VITIELLO, B. i STOFF, D.M. (1997). Subtypes of aggression and their relevance to child psychiatry. U: BARRET, P.M & OLLENDICK, T.H (eds.). *Handbook of Interventions that Work with Children and Adolescents*. 2004. United Kingdom: Wiley.

44. VODAK, P. i ŠULC, A. (1996.) *Mane i poremećaji ponašanja u dječjem dobu*.
Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
45. ZAREVSKI, P. (1998.) *Pobijedite sramežljivost, a djecu cijepite protiv nje*.
Jastrebarsko: Naklada Slap.
46. ŽUŽUL, M. (1989.) *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske:
Zagreb.

SAŽETAK

Cilj rada je istražiti i uvidjeti razlike između povučene i agresivne djece u procesu socijalizacije. U istraživanju je sudjelovalo troje djece mješovite skupine iz dječjeg vrtića „Maslačak“ u Pakracu. Koristili smo tablice za prikaz praćenja kroz određeni vremenski period. Rezultati koji su dobiveni potvrđuju hipoteze koje su postavljene. Utvrđeno je da su specifične karakteristike i oblici ponašanja povučenog i agresivnog djeteta prisutni te da se u svakodnevnim aktivnostima, radu i poticanju odgojitelja i pozitivnog vrtićkog okruženja ona smanjuju odnosno usmjeravaju na njihovo napredovanje. Vrtićko okruženje i pozitivna, poticajna okolina djeluju na razvoj djetetovih komunikacijskih vještina i povećavaju motivaciju za obavljanje svakodnevnih aktivnosti. Veoma je važno s djetetom uspostaviti komunikaciju i nakon ostvarene komunikacije kroz igru, aktivnosti, pjesmu i ples utjecati na njihov intelektualni razvoj te da se osjećaju prihvaćeno i vrijedno. Prilikom istraživanja koje je provedeno najvažnije je približiti se djetetu i biti kao on, naći način i put koji vodi do njegova srca, a tada nastupaju metode kojima se pozitivno utječe na rješavanje problema. Socijalna interakcija između djece u grupi od iznimne je važnosti i upravo je ona ključna za djetetov razvoj i socijalizaciju.

Ključne riječi: socijalizacija, povučeno dijete, agresivno dijete, razlike, vrtić

SUMMARY

The aim of this project is to explore and realize differences in the process of socialization between reticent and aggressive children. The study included three children from mixed group of kindergarten „*Maslačak*“ in Pakrac. We used the table to present given results over a certain period of time. Following results confirmed previous defined hypotheses. It has been found that specific characteristic and behaviours of reticent and aggressive children are inherited. Specific characteristic and behaviours are reduced and focused on improvement through daily activities and work of educators and positive environment in kindergarten. Kindergarten and positive environment have effect on development of children's communications skills, they increase the motivation to perform everyday activities. It is very important to establish communication with a child. After realized communication through game, activities, songs and dance you can affect to their intellectual development, you can make them feel accepted and valuable. During the research the most important is to be close to the children and to be like them, find the right way which leads to their heart. In that

moment it is possible to use methods which positively effect on solution of problems. Social interaction between kids in the group is extermly important and it is crucial for kids development and socialization.

Key words: socialization, reticent child, aggressive child, differences, kindergarden